

COLLEGE 2: De Nederlandse interculturele context (25 november)

1. **Wikipedia: Immigratie in Nederland** (met name par. 6, 8, 9.4, 9.5, 10.4, 10.5, 11.3, 12.2, 12.3). Dit is geen tentamenstof, maar aanbevolen leesmateriaal voor studenten die onbekend zijn met deze informatie, bijvoorbeeld als ze geen geschiedenis in hun eindexamenpakket hadden.

Alternatieve bron (met minder details dan wiki, vooral basisinformatie):

<https://www.cbs.nl/nl-nl/video/40db33eb204c42a297f2bd31b8a269cd>

2. **Paul Scheffer (2000)**. *Het multiculturele drama*, opinieartikel in NRC. [LINK](#) of [LINK](#)
Hier: p. 2-11
Paul Scheffer (2020). *Paul Scheffer, 20 jaar na zijn essay: Migratie is maakbaar*. [LINK](#)
Hier: p. 12-21

Twee opinieartikelen van publicist Paul Scheffer over de multiculturele samenleving. Het eerste artikel uit 2000 deed veel stof opwaaien. Twintig jaar later reflecteert Scheffer op zijn stellingen van toen.

3. **Reacties op de essays van Paul Scheffer:**

Riemersma, G. (2020). *Hoe groot is het 'multiculturele drama' van Paul Scheffer twintig jaar later nog?* Artikel in de Volkskrant. [LINK](#) **Hier: p. 22-27**

Aharouay, L. & Adriaanse, M. (2020). *Heeft zich hier een multicultureel drama voltrokken?* Artikel in NRC. [LINK](#) **Hier: p. 28-34**

Gargard, C. (2020). *De witte norm is geen maat voor integratie*. Column in NRC. [LINK](#)
Hier: p. 35-36

Mulder, V. & Bol, R. (2020). *Institutioneel racisme in Nederland: wat het is, waar het zit, en wat jij eraan kunt doen*. Artikel van De Correspondent. [LINK](#) **Hier: p. 37-42**

4. **Aflevering 2 Podcastserie Interculturele Pedagogiek** met [Mikal Tseggai](#)

Mikal Tseggai is het jongste raadslid van de Gemeente Den Haag, met o.a. de portefeuilles Emancipatie en Integratie, Participatie, Onderwijs, en Wijk aanpak. Haar wortels liggen in Eritrea, en ze heeft gewerkt als debattrainer over het thema diversiteit, en drie jaar lesgegeven op een weekendschool in de wijk Transvaal.

Het multiculturele drama

- **INTEGRATIE**

Integratie Zo energiek als Nederland 'de sociale kwestie' van weleer te lijf ging, zo gelaten wordt nu gereageerd op het achterblijven van hele generaties allochtonen en op de vorming van een etnische onderklasse. Waaraan ontleen we het vertrouwen dat alles wel op zijn pootjes terecht zal komen? De maatschappelijke vrede wordt ernstig bedreigd, meent [Paul Scheffer](#).

Soms neemt de culturele verwarring een komische wending. Eerdaags kunnen we op wervingsposters van de gemeentepolitie de volgende tekst verwachten: 'Die tulband past ons allemaal'. Het voorstel van de hoofdcommissarissen om de pet naar believen in te ruilen voor een hoofddoekje of tulband laat goed de onzekerheid zien, die de aanwezigheid van meer en meer migranten in Nederland met zich meebrengt. Zo'n buiging naar religieuze voorkeuren is vast goed bedoeld, maar blijkbaar vraagt men zich niet af of deze koestering van eigen identiteit wel samengaat met het streven naar emancipatie.

De achter ons liggende eeuw is getekend door de poging de sociale ongelijkheid terug te dringen. Geen vraagstuk heeft het openbare leven in Nederland zo beroerd als het streven naar verheffing van de verschillende bevolkingsgroepen, opdat eenieder volwaardig burger zou kunnen zijn. Die zorg voor gelijke kansen kwam voort uit angst voor sociaal oproer. Maar dat was niet het enige: in de tweede helft van de negentiende eeuw zien we ook een beschavingsoffensief opkomen.

Over het geheel genomen is deze poging tot integratie geslaagd te noemen. De standen en klassen verloren hun scherpe randen: afkomst werd steeds minder een noodlot. Juist daarom is de gelaten manier waarmee gereageerd wordt op het ontstaan van een nieuwe, veel venijniger tweedeling in de Nederlandse samenleving zo onvoorstelbaar. Want waarom wordt er niet in veel dwingender termen gesproken over het achterblijven van hele generaties allochtonen en over de vorming van een etnische onderklasse? Zo energiek als 'de sociale kwestie' van weleer te lijf is gegaan, zo aarzelend wordt nu omgegaan met het multiculturele drama dat zich onder onze ogen voltrekt.

Is dat niet te zwartgallig? Nee, lees onder meer de recente '[Rapportage minderheden 1999](#)' van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), een studie gewijd aan de positie van allochtonen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Hoewel de verschillen tussen en binnen de etnische groepen aanmerkelijk zijn, lijkt de algehele situatie zorgwekkend. Gemiddeld hebben de allochtone kinderen een aanmerkelijke achterstand in cognitieve ontwikkeling en

taalvaardigheid, waardoor de toegang tot de betere banen is afgesloten. In Turkse en Marokkaanse kring treft men meer dan elders kinderen aan zonder enig schooldiploma. Er is volgens het SCP een 'aanzienlijke talentenreserve'. Toch blijft de kloof tussen autochtone en allochtone kinderen groot en groeit die zelfs volgens sommige onderzoekers.

Wie alle beschikbare gegevens overziet komt tot een ontnuchterende conclusie: werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit hopen zich op bij de etnische minderheden. En de vooruitzichten zijn over de gehele linie niet gunstig, in weerwil van individuele succesverhalen. Het gaat om enorme aantallen achterblijvers en kanslozen, die de Nederlandse samenleving in toenemende mate zullen belasten.

Enorme aanpassingsproblemen

Volgens de meest terughoudende telling herbergt Nederland nu een kleine anderhalf miljoen allochtonen die worden gerekend tot de zogeheten doelgroepen van het minderhedenbeleid. Dan hebben we het over landen van herkomst als Turkije, Marokko, Suriname, Antillen, en niet over Amerika of Zweden. De voorspelling van het SCP-rapport luidt dat in 2015 twaalf procent van de bevolking, dat wil zeggen rond de twee miljoen burgers, uit deze 'doelgroepen' afkomstig is. Zo'n veertig procent van hen zijn asielmigranten uit de Derde Wereld. Belangrijk is ook dat in 2015 ongeveer de helft van de bevolking in de vier grote steden allochtoon zal zijn. Nu al is de schooljeugd er in meerderheid afkomstig uit wat straks enkel nog in naam 'minderheden' zijn. Voor alle vijfenveertig grote steden van Nederland zal deze omslag over tien jaar een feit zijn.

Niemand kan dat een geruststellende gedachte vinden. Want het is duidelijk dat de razendsnelle demografische verandering enorme aanpassingsproblemen schept. In alle sectoren van de samenleving zijn de problemen legio: in de gezondheidszorg, het onderwijs, de rechtspraak, de volkshuisvesting en de arbeidsmarkt. Een voorbeeld uit vele: over vijftien jaar zal Nederland rond de één miljoen asielzoekers herbergen. Zeer velen van hen kampen met trauma's wegens de oorlogen of rampen waaraan ze zijn ontkomen en de geestelijke gezondheidszorg wordt geacht daarop een antwoord te geven. De enorme problemen die dat oplevert zijn bekend, maar dat lijkt de pleitbezorgers van een ruimhartig asielbeleid niet erg veel zorgen te baren. Althans je hoort ze er niet vaak over uitweiden. Zoals altijd zijn we beter in het voeren van de vorige oorlog. Momenteel woedt een debat over 'excuses' aan de joodse bevolking en onderzoekt een waar leger van wetenschappers de opvang van degenen die na 1945 uit de kampen terugkwamen.

De vraag is: hoe heeft het zo ver kunnen komen? Waarom denken we het ons te kunnen veroorloven generaties immigranten te zien mislukken en een verondersteld reservoir aan talent onbenut te laten? En waaraan ontleen we het vertrouwen dat ondanks de zichtbare problemen alles wel op zijn pootjes terecht zal komen? Komt dat door de economische groei waarmee onrust kan worden afgekocht en de tevreden waarneming dat we hier geen rassenrellen kennen en het dus elders veel slechter gaat?

In 1994 wijdde het kabinet nog wel urgente woorden aan de etnische minderheden: „Het kabinet concludeert dat de situatie voor de toekomst uiterst zorgwekkend is. Redenen voor die zorg zijn de stagnerende economische ontwikkeling, de voortdurende immigratie – in het bijzonder van asielzoekers – en de ingrijpende effecten daarvan voor het maatschappelijk draagvlak voor het beleid.” (‘Contourennota Integratiebeleid etnische minderheden’). Het lijkt alsof die zorg is verdampt in de gelukzaligheid van het poldermodel.

De vergelijking met de verzuiling gaat niet op. Segregatie in het onderwijs – zwarte en witte scholen – is iets heel anders

Velen leven met het misverstand dat de integratie van de etnische minderheden ongeveer hetzelfde verloop zal hebben als de vreedzame verzoening van religieuze groepen in Nederland. Net als voorheen is het een kwestie van schikken, plooiën, afkopen, onderhandelen en geheimhouding. Daarin openbaart zich vooral een grenzeloos geloof in elites. Succesvolle migranten maken het voor hun ‘achterban’ gemakkelijker om zich te vereenzelvigen met de Nederlandse samenleving, zo luidt de onuitgesproken verwachting. Kortom, velen denken dat de regels en gebruiken van de pacificatie-democratie ook de nieuwe verdeeldheid kunnen temperen.

Het doet een beetje denken aan het geloof in de neutraliteitspolitiek aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Toen was eenieder ervan overtuigd dat wat een kwart eeuw eerder was gelukt – namelijk buiten de Eerste Wereldoorlog te blijven – ook nu weer kans van slagen had. En zo verloor een hele natie het zicht op de werkelijkheid.

Met het geloof in de pacificatie is iets vergelijkbaars aan de hand: het heeft gewerkt om de religieuze verdeeldheid te overwinnen en zal nu wel weer werken om de etnische verdeeldheid te beheersen. Maar dan wordt het hoofdstuk ‘Nationaal saamhorigheidsgevoel’ in het klassieke boek uit 1968 over de Nederlandse pacificatie van Arend Lijphart vergeten (‘Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek’). Zijn conclusie was: ‘De sterkte van het Nederlandse nationalisme moet niet worden overdreven, maar het lijdt geen twijfel dat het bestaat’. De levensbeschouwelijke verdeeldheid betrof een gemeenschappelijke geschiedenis, werd in toom gehouden door een algemeen aanvaarde grondwet en kon worden uitgevochten in een en dezelfde taal. Anders gezegd: de zuilen droegen één dak.

Wat is de waarde van de aloude methode van vreedzame coëxistentie in geheel nieuwe omstandigheden? Functioneert die nog op dezelfde manier? Is het een teken van zelfvertrouwen om niet te veel nadruk op het eigene van onze samenleving te leggen? De culturele samenhang waarbinnen het verschil kon worden beleefd, is nu veel minder voor handen; er zijn weinig bronnen van saamhorigheid. De vergelijking met de verzuiling gaat niet op. Segregatie in het onderwijs door zwarte en witte scholen is natuurlijk van een geheel andere orde dan de scheiding van openbare en bijzondere scholen.

Een moderne islam?

Ook de rol van de islam is niet zomaar te vergelijken met die van de christelijke godsdiensten in Nederland. „Een mogelijk bindende factor aan allochtone zijde is gelegen in het blijvend hoge aandeel van de moslims in de minderhedenbevolking,” schrijft het SCP bij wijze van ‘geruststelling’ in zijn rapport. Het gaat naar schatting om de helft van de minderheden. Dat wil zeggen, straks is zo’n miljoen inwoners van Nederland moslim. Ook al weten we dat velen de islam in een verwaterde vorm zullen belijden, dan nog is dat is geen vanzelfsprekend gegeven, net zomin als scholen op islamitische grondslag dat zijn.

Misschien zal zich een liberale traditie ontwikkelen in wat wel de ‘buitengewesten van de islam’ wordt genoemd. Vooralsnog is het hervormingsstreven beperkt, uitzonderingen als Mohammed Arkoun daargelaten. De arabist Jan Brugman schrijft in ‘Het raadsel van de multicultuur’ (1998) over de geschiedenis van modernisering binnen de islam: „Wie deze modernistische bewegingen enigszins grondig bestudeert, merkt echter al snel dat zij in wezen conservatief zijn gebleven en dat een vergelijking met het christelijk modernisme niet opgaat. (...) Van een fundamentele heroverweging van de centrale leerstukken van de Islam, van de Islamitische Wet, of van de verhouding tussen Islam en staat was geen sprake.”

Waar het vooral om gaat, is dat de scheiding van staat en kerk niet werkelijk is aanvaard in islamitische kring. Af en toe wordt iets zichtbaar van wat door imams wordt gepreekt en hoort men voorbeelden van haatdragenheid tegenover de samenleving waarvan ze geacht worden deel te zijn. Zo kon in de tijd dat Ed Van Thijn burgemeester van Amsterdam was, de opvatting worden vernomen dat moslims zich niet zouden hoeven te houden aan de wetten van een stad die door een joodse burgemeester werd bestuurd.

Het verschil kan ook anders worden omschreven. De islamitische wet verbindt aan afvalligheid rechtsgevolgen die in ons land onaanvaardbaar zijn: zoals ontbinding van huwelijk, ontzegging uit de ouderlijke macht en verval van erfrechtsaanspraken. Of die wetten nu worden nageleefd of niet, vooral in de gezinscultuur kan een aanmerkelijke afstand worden vastgesteld tussen de gangbare omgangsvormen in Nederland en het normbesef binnen de islamitische gemeenschappen. Men leeft nu goeddeels langs elkaar heen en kijkt veel de andere kant op, maar er zijn culturele verschillen die niet vatbaar zijn voor plooiën, schikken en afkopen.

We kunnen niet blijven voorbijgaan aan het culturele isolement en de gevoelens van wrok, omdat het misschien minder prettig is die onder ogen te zien. Zohra Acherrat-Stitou, een Marokkaanse psychiater in opleiding zegt in een boeiend interview over haar generatiegenoten: „Ze zijn boos op de samenleving, die hun ouders zo gebruikt heeft, en boos op de ouders dat ze zich daar niet tegen verzet hebben. Veel Marokkaanse jongeren, valt mij op, voelen zich slachtoffer. Een slachtoffer voelt zich mishandeld, onbegrepen, niet veilig. Ze moeten van die slachtofferrol af om een identiteit te vinden.” (*de Volkskrant*, 5 maart 1997).

Deze woorden vatten samen wat men vaker in Marokkaanse of Turkse of Antilliaanse kring kan horen. Sommigen maken zich ongerust over de wrok en afkeer die ze in de eigen 'gemeenschap' bespeuren jegens de Nederlandse samenleving. Tal van deze 'slachtoffers' maken namelijk een snelle carrière als dader, wat ook bedreigend is voor de minderheden in Nederland. De angst voor Marokkaanse jongeren is in een stad als Amsterdam inmiddels spreekwoordelijk.

Al die apologeten van de diversiteit zijn niet geïnteresseerd in wat zich in de grote steden van Nederland afspeelt

En zo stort het kaartenhuis van de multiculturele samenleving ineen. Alle onuitgesproken verwachtingen, als zou integratie vooral een kwestie van tijd zijn, worden niet bewaarheid. Onder de oppervlakte van het openbare leven drijft een zee van verhalen over de botsing van culturen, die niet of nauwelijks worden gehoord. We leven nu al met de migranten van de derde generatie en de problemen zijn alleen maar groter geworden. Of succesvolle migranten de gehoopte voortrekkersrol spelen is onzeker, want doorgaans weten ze niet hoe snel ze zich moeten losmaken van hun veronderstelde 'achterban'.

Het is geen teken van openheid aan zulke waarnemingen voorbij te gaan met een ontspannen pleidooi voor de multiculturele samenleving. Al die apologeten van de diversiteit zijn niet geïnteresseerd in wat zich in de grote steden van Nederland afspeelt. De overgang naar een anonieme stadssamenleving - waar men de wetten niet zo nauw neemt en liever onderhandelt dan straft - is te groot gebleken voor veel migranten. In een tijd die door omvangrijke immigratie wordt getekend, kunnen de vrijheden in Nederland niet met oude middelen worden bestendigd.

De cultuur van het gedogen, die nu op haar grenzen stuit, gaat hand in hand met een zelfbeeld dat onwaarschijnlijk is. Nodig is een afscheid van de kosmopolitische illusie waarin velen zich wentelen. De wegwerpende manier waarop in Nederland is omgesprongen met nationaal besef werkt namelijk niet uitnodigend. We slaan onszelf op de nationale borst omdat we denken er geen te hebben. Die grenzeloze houding van Nederlanders draagt niet bij tot integratie, omdat daar achter maar al te vaak een afstandelijke en achteloze samenleving schuilgaat.

Gemakzuchtig multiculturalisme

Nu heerst te veel het postmoderne geschiedenisbeeld waarin elk 'wij' onmiddellijk verdacht is. De literatuurwetenschapper Douwe Fokkema schrijft in deze trant: „Het is onmogelijk om te zeggen dat 'wij' om Kaap de Goede Hoop naar de Oost zijn gevaren of op Nova Zembla hebben overwinterd. Dat waren 'wij' niet. Die mensen spraken onze taal niet en volgden andere conventies.” (NRC Handelsblad, 15 juni 1996). Tollens met zijn romantische verbeelding van de overwintering op Nova Zembla, waarom zouden we ons nog interesseren

voor zulke exotische stemmen? Zo wordt elk 'wij' onmogelijk, zijn er geen levende tradities meer en kan over het land van herkomst geen verhaal meer worden verteld.

Een gemakzuchtig multiculturalisme maakt school omdat we onvoldoende onder woorden brengen wat onze samenleving bijeenhoudt. We zeggen te weinig over onze grenzen, koesteren geen verhouding tegenover het eigen verleden en bejegenen de taal op een nonchalante manier. Een samenleving die zichzelf verloochent heeft nieuwkomers niets te bieden. Een meerderheid die ontkent meerderheid te zijn, heeft geen oog voor de 'hardhandigheid' van integratie, die ook altijd verlies van eigen tradities betekent. En wie niet begrijpt wat er wordt genomen, die heeft ook weinig te geven.

Er worden wel pogingen ondernomen om een verplichtender opvatting van de multiculturele samenleving te verdedigen. Zo werd in een rapport van Entzinger en Van der Zwan (1992) meer nadruk gelegd op inburgering van allochtonen dan tot nog toe gebruikelijk was. Onder meer door het aanbieden van programma's die de immigranten vertrouwd kunnen maken met de Nederlandse taal en cultuur. Dat gaat allemaal niet zo goed, mede wegens gebrek aan middelen. Het wordt door de nationale overheid blijkbaar niet ervaren als een dringende opgave.

Laten we eens beginnen de Nederlandse taal, cultuur en geschiedenis veel serieuzer te nemen. Niet lang geleden merkte iemand in een debat over deze kwestie op: „Je gaat Turkse kinderen toch niet lastig vallen met de jaren '40-'45?” Was dat een verlicht inzicht? Nee, het was een domme poging om kinderen met ouders van elders de mogelijkheid te ontzeggen deel te nemen aan de collectieve herinnering zoals die gestalte krijgt in Nederland. Waarom zouden kinderen die de rest van hun leven hier doorbrengen, niet lastiggevallen worden met de geschiedenis van het land waarin ze leven? Waarom kent ons land geen museum voor contemporaine geschiedenis, zoiets als het 'Haus der Geschichte', dat in Duitsland veel belangstelling trekt?

Laten we eens beginnen de Nederlandse taal, geschiedenis en cultuur serieus te nemen

Anil Ramdas kritiseerde de Nederlandse schrijvers wegens hun onvermogen de werkelijkheid van immigranten in hun literatuur tot leven te brengen: „Het is toch een formidabele wanprestatie van de Nederlandse vertellers om niet te zien dat hun samenleving in de afgelopen twintig jaar drastisch van kleur en aard is veranderd? Terwijl een miljoen burgers hun dagelijkse vernederingen verbijten kijken de Nederlandse schrijvers een andere kant op. Zo langzamerhand moeten we dat gaan wijten aan moedwil en kwade trouw.” ([NRC Handelsblad](#), 14 maart 1997).

Zijn waarneming klopt, maar zijn verwijt is onterecht. Aan de literatuur kun je vooralsnog aflezen hoe beperkt de integratie in Nederland is. Voor de meeste schrijvers in Nederland is de 'multiculturele samenleving' een verschijnsel van horen zeggen, iets van een vluchtige blik in het straatbeeld. Het is geen onderdeel van hun geleefde werkelijkheid, en, naar men mag aannemen, geldt dat ook voor de meeste burgers in dit land. We leven in Nederland langs elkaar heen: ieder zijn eigen café, zijn eigen school, zijn eigen idolen, zijn eigen muziek,

zijn eigen geloof, zijn eigen slager en straks zijn eigen straat of buurt. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat al die oude en nieuwe Nederlanders weinig tot niets van elkaar weten.

Het zou goed zijn mededeelzamer te worden. Nadere kennismaking met de Nederlandse cultuur en geschiedenis hoeft zeker niet kritiekloos te zijn. Integendeel, wie nadruk legt op collectieve herinnering zal ook beseffen dat een discussie over het Nederlandse aandeel in de slavernij geen onzin is. Ook de 'zwarte' bladzijden in ons verleden moeten worden besproken. Een dwingend zelfonderzoek naar zulke episoden is één van vele de vragen die de komst van velen uit vroegere koloniën met zich meebrengt.

Wederkerigheid is belangrijk, maar kan niet verhullen dat het gaat om de verdediging van een open samenleving. Dat stelt grenzen aan het culturele veelvoud. De liberale democratie poseert vaak als een neutrale arena waarbinnen culturen kunnen botsen en versmelten. Maar zoals de Rushdie-affaire laat zien, houden neutraliteit en relativisme ergens op. Sterker nog: tolerantie moet worden verdedigd tegenover gewetensdwang. In het openbare leven behoort geen plaats te zijn voor stromingen die de scheiding van staat en kerk of de gelijke rechten van man en vrouw willen opheffen. Religieuze symbolen als hoofddoekjes horen bij het privéleven en niet bij een openbare functie als de politie.

Deze opvatting biedt derhalve geen genoegdoening aan etnische groepen die in de liberale democratie een weigering zien om hun cultuur als van gelijke waarde te erkennen. De Amerikaanse schrijver Norman Podhoretz, zelf afkomstig uit een gezin van Poolse immigranten in Brooklyn, beschrijft het deel hebben aan een gemeenschappelijke cultuur als een 'brutal bargain': het verwerven van een plaats in een nieuw land is meestal ook een verraad van de eigen familiegeschiedenis.

Integratie is uitzondering

Reizen we bij wijze van gedachtenoefening even van Brooklyn naar Veghel. Al die enthousiaste woordvoerders van de multiculturele samenleving die zweren bij het devies 's lands wijs, 's lands eer, wat moeten die nu denken? Erewraak is een cultuureigen uiting en toch geen goed idee. De strafmaat in Turkije is in deze gevallen een geheel andere dan hier en dat lijkt niet iets om over te nemen of zelfs maar begrip voor te tonen. Onze wetten zijn helemaal niet neutraal en toch willen we die niet heroverwegen met het oog op de veranderde samenstelling van de bevolking. Integratie met behoud van eigen identiteit is een vrome leugen, die niet zoals nu door de overheid moet worden aangemoedigd. Oud-minister Van Kemenade merkte onlangs terecht op dat deze nadruk op eigen identiteit „ernstig risico loopt sociale ongelijkheid eerder te vergroten dan te verkleinen”. Omdat we jarenlang hebben ontkend immigratieland te zijn hebben we ons niet ontwikkeld tot een integratieland, luidt zijn stelling.

De conclusie is helder: integratie is nu eerder uitzondering dan regel, alleen al omdat het onderwijs uiteenvalt in witte en zwarte scholen en kinderen dus van jongs af aan in

gescheiden werelden groot worden. Dat zou een primaire zorg in Nederland moeten zijn. Maar daarover lees je weinig in de cultuurnota van de vorige staatssecretaris Nuis, die volhardt in sympathieke vaagheden over 'intercultureel onderwijs', terwijl de werkelijkheid van 'spontane' apartheid hard om zich heen grijpt: „Met een souplesse die altijd een opvallende karaktertrek van onze cultuur is geweest, wordt het vreemde allengs opgenomen in wat we gewoon vinden.”

De richting van het huidige onderwijs- en cultuurbeleid staat haaks op wat nodig is. We moeten een groot vraagteken plaatsen bij het 'onderwijs in eigen taal en cultuur'. Is het niet veel zinvoller de achterstand in beheersing van het Nederlands met alle mogelijke middelen op te heffen? En misschien nog belangrijker: de grondwettelijke vrijheid van onderwijs maakt segregatie mogelijk en gemakkelijk. Gezwegen wordt over de wellevende burgerij die voor haar kinderen hoogwaardig onderwijs koopt. Een minimaal streven zou toch moeten zijn dat scholen enigszins de samenstelling van een stad weerspiegelen en dat in het onderlinge verkeer tussen leerlingen Nederlands wordt gesproken.

Wat helemaal niet serieus wordt genomen, is de wanhoop van talloze leerkrachten. Er wordt zeker geld uitgetrokken om extra aandacht te kunnen geven aan allochtone kinderen. Maar het probleem zit veel dieper. Rector Sjamaar, al dertig jaar werkzaam in de leiding van het Niels Stensen College in Utrecht, trok in het voorjaar van 1998 landelijke aandacht met zijn stelling dat zijn school beter kon sluiten. Door een hoge concentratie allochtone, vooral Marokkaanse, leerlingen (zeventig procent in de brugklassen) liep de school leeg en kon geen volwaardige VWO/Havo-afdeling handhaven. Goede autochtone en allochtone leerlingen zochten in toenemende mate hun heil elders. Een jaar na zijn hartekreet werd Sjamaar ontslagen.

Toch valt zijn diagnose moeilijk te weerleggen: in de grote steden zal het aantal deelnemers aan VWO/Havo-afdelingen van veertig naar vijfentwintig procent van de leerlingen dalen en derhalve zal in deze steden één op de drie scholen deze afdelingen in de komende jaren zien leeglopen. De maatschappelijke gevolgen zijn straks ingrijpend: „De steden zijn woonplaats voor de overwegend donkerder gekleurde onderlagen, die niet of nauwelijks meedoen aan de kennissamenleving en voor de nu nog gebruikelijke medische en sociale minimumvoorzieningen zal in de steden het geld ontbreken. Zo'n samenleving kan beter kastenmaatschappij dan kennismaatschappij heten,” aldus Sjamaar ([NRC Handelsblad, 30 april 1999](#)) .

Helaas hebben de bewindslieden van Onderwijs en Cultuur andere dingen aan hun hoofd. Staatssecretaris Van der Ploeg wilde culturele instellingen die niet voldoende aan etniciteit doen een strafkorting opleggen. Dat is nu omgezet in een eveneens absurde bonus op de begroting van de instellingen, die bewijzen van multiculturaliteit kunnen overleggen. Lees verder in de cultuurnota en huiver: „In het licht van de ontwikkeling van Nederland als multiculturele samenleving behoeft het kwaliteitsbegrip dat wordt gehanteerd bij het

beoordelen van aanvragen, aanpassing.” De ene fijne zin rolt over de andere: gesproken wordt over de „verrijking van andere culturen” en „de bevordering van diversiteit”. In de vier grote steden wordt „een initiator en verkenner voor culturele diversiteit” aangesteld, een soort van keuringsdienst voor minderheden. Ondertussen omschrijft Van der Ploeg zichzelf als ‘internationalist’ en hekelt zijn critici als ‘protectionisten’. Maar wie speelt er hier nu eigenlijk voor beschermheilige?

We hebben het uitsluitend gehad over degenen die hier zijn, niet over degenen die nog komen. Uit het voorgaande blijkt wel dat een land waar de integratie mislukt, niet in Europa voorop moet willen lopen met de aantallen mensen die worden opgenomen. Het SCP maakt in het eerder geciteerde rapport terechte kanttekeningen bij het vluchtelingenverdrag: „Het uit 1951 daterende verdrag is opgesteld in een tijd dat de wereld er aanmerkelijk anders uitzag dan thans, al was het maar doordat sindsdien de opkomst van de massacommunicatie en de luchtvaart de mentale en fysieke afstand tot de westerse wereld hebben doen verschrompelen. Vermoedelijk is ook niet voorzien dat de mensensmokkel tot een omvangrijke mondiale bedrijfstak zou uitgroeien.”

Natuurlijk hebben landen baat bij de schok van het vreemde. Degenen die zeggen dat landen zich niet kunnen en ook niet moeten willen afschermen van de buitenwereld hebben alle gelijk van de wereld. Nederland heeft zich bijvoorbeeld gemoderniseerd als gevolg van de Napoleontische tijd. Ook immigratie heeft een lange traditie in Nederland, denk maar aan de hugenoten of de joden, en vaak hebben we daar wel bij gevaren. Die algemene overweging betekent echter geen instemming met de huidige omvang en aard van de immigratie, die in menig opzicht eilanden van armoede en onwetendheid in de Nederlandse samenleving schept. De socioloog J.A.A. van Doorn schreef dat „de aanwezigheid van de allochtonen, evolutionair gezien, de klok van de Nederlandse geschiedenis een halve eeuw of langer heeft teruggezet” ([‘Indische Lessen’, 1995](#)).

We hebben een uitzonderlijke tijd achter ons, waarin een zeer ontspannen en welvarende samenleving de teugels heeft laten vieren. De illusie van onkwetsbaarheid was sterk en het leek alsof de vrijheid en verdraagzaamheid zich als vanzelf bestendigden. Die jaren zijn voorbij. Burgers ontlenen momenteel minder rechtszekerheid, sociale bescherming en culturele bevestiging aan de staat. Nu deze hoekstenen van onze tevreden natie zijn gaan schuiven, keren velen zich af van een overheid die zichzelf voortdurend relativeert. De politieke bovenlaag die vroeger over een duidelijke beschavingsmissie beschikte, twijfelt aan zichzelf en verliest meer en meer zijn greep op de maatschappelijke werkelijkheid.

Zo kan men de weigering begrijpen van kabinet en parlement voor iedereen zichtbare en vaak gesignaleerde problemen rondom etnische minderheden in Nederland onder ogen te zien. Een parlementair onderzoek naar het immigratie- en integratiebeleid is nodig, want nu worden hele generaties onder het mom van tolerantie afgeschreven. Het huidige beleid van

ruime toelating en beperkte integratie vergroot de ongelijkheid en draagt bij tot een gevoel van vervreemding in de samenleving. De tolerantie kreunt onder de last van achterstallig onderhoud. Het multiculturele drama dat zich voltrekt is dan ook de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede.

Paul Scheffer, 20 jaar na zijn essay: Migratie is maakbaar

Ik heb het aantal vluchtelingen overschat en het aantal immigranten onderschat, schrijft Paul Scheffer twintig jaar na zijn geruchtmakende essay 'Het multiculturele drama'. „De buitenstaanders van gisteren zijn de gevestigden van morgen.”

Vorige maand zat ik in een forum bij de presentatie van de biografie van Ahmed Aboutaleb. Naast me zat een Amsterdams raadslid, kind van Marokkaanse migranten. „Ik heb geen verhaal over een ezel en een waterput”, begon hij zijn bijdrage. „Ik ben hier geboren en vertegenwoordig een andere generatie: hoezo moet ik integreren?” Uit Soufyan Mbarki's woorden sprak waardering voor de rol van de burgemeester van Rotterdam, maar tegelijk was duidelijk dat hij diens manier van spreken over integratie achterhaald vond. „We zijn inmiddels verder.” Dat zelfbewustzijn, waarin ook ongeduld doorklonk, sprak me aan.

Paul Scheffer is hoogleraar Europese studies aan de universiteiten van Tilburg en Amsterdam. Hij publiceerde over migratie onder meer *Terug naar de tuinstad* (2004), *Het land van aankomst* (2007), *De staat van integratie: Amsterdam en Rotterdam* (2012), *Immigratie in een open samenleving* (2018) en *De vorm van vrijheid* (2018). Met René Roelofs maakte hij de documentaire *Land of Promise* die in 2013 op het IDFA in première ging.

In de biografie komt ook Aboutalebs reactie op *Het multiculturele drama* ter sprake, een beschouwing die ik twintig jaar geleden schreef. Hij zei daarover: „Ik heb het één keer gelezen, twee keer gelezen, drie keer gelezen. Ik vond het een integer werkstuk.” Dat was een belangrijke stem, want er waren nogal wat critici die mijn beschouwing in een extreme hoek plaatsten.

Na het gesprek over de biografie vroeg ik me af of mijn 'multiculturele drama' niet te veel over de eerste generatie gaat. Heeft het wel iets te zeggen dat de kinderen van migranten zou kunnen aanspreken? Misschien zijn de vragen die ik oprakelde ook wel achterhaald. Inderdaad: hoezo integratie? We zijn toch veel verder?

Mijn conclusie was destijds: „Het huidige beleid van ruime toelating en beperkte integratie vergroot de ongelijkheid en draagt bij tot een gevoel van vervreemding in de samenleving. De tolerantie kreunt onder de last van achterstallig onderhoud.” En ik voegde een zin toe: „Het multiculturele drama dat zich voltrekt is dan ook de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede.”

Nu zou ik zo'n essay niet meer schrijven. Te midden van alle tegenstellingen ben ik op zoek gegaan naar wat mensen bijeen kan brengen: een gedeelde toekomst weegt zwaarder dan een verdeelde herkomst. Maar als ik de omstandigheden van twintig jaar geleden voor ogen haal, zou ik met dezelfde onrust schrijven.

Wat ik heb geleerd is dat het verhaal van de migratie begint met het verlies van een vertrouwde wereld. De moeder uit de Marokkaanse gemeenschap die tegen me zei: „Ik heb het gevoel dat ik mijn kinderen aan jullie land kwijtraak.” Of een autochtone buurtbewoner die in een gesprek opmerkte: „De Nederlandse jongens hebben het op straat verloren van de Marokkanen.”

Zowel nieuwkomers als gevestigden ervaren dat verlies. Veel autochtonen vinden dat migranten zich meer moeten aanpassen, terwijl veel migranten juist vinden dat deze samenleving meer open moet staan voor hun tradities. Dat vraagt aan alle kanten om inlevingsvermogen.

We zijn nu twintig jaar verder, hoe staan we er voor? Terugkijkend heb ik de groei van de immigratie onderschat. Destijds was integratie de blinde vlek, nu is immigratie de blinde vlek. De samenhang tussen beide wordt nog steeds niet echt overdacht. Toen was mijn conclusie dat een land waar de integratie haperde, niet voorop zou moeten lopen in het aantrekken van arbeidsmigranten of het opnemen van vluchtelingen.

Hoe staat het er twintig jaar later voor? Om te beginnen heb ik het aantal vluchtelingen overschat. Ik dacht destijds – met de vluchtelingen uit Joegoslavië in het achterhoofd – dat we misschien wel op een miljoen mensen zouden uitkomen. Sinds 1980 zijn ongeveer 750.000 asielverzoeken in ons land ingediend. Er zijn nogal wat mensen weggetrokken – denk aan de Somaliërs naar Engeland. Alles bijeen worden de vluchtelingen-gemeenschappen door het CBS twee jaar geleden op een half miljoen mensen geschat.

De totale immigratie, die ook bijvoorbeeld arbeidsmigratie omvat, heb ik echter onderschat. Kort gezegd: de omvang van de immigratie was nooit groter dan in de afgelopen tien jaar. Ik zet even het migratiesaldo (het verschil tussen immigratie en emigratie) sinds de jaren zestig op een rij. Per decennium was het jaarlijks gemiddeld: 8.603, 32.326, 20.695, 34.767, 10.822, en ten slotte voor de periode 2010-2019: 54.626.

Voor het goede begrip: in de jaren van de kabinetten-Rutte is het migratiesaldo ruim vijf keer hoger dan onder de kabinetten-Balkenende en ruim anderhalf keer zo hoog als onder de kabinetten-Kok. Dat is goed om bij stil te staan, want de bezweringen over restrictief beleid waren de afgelopen tien jaar niet van de lucht.

Het CBS heeft recent zijn prognoses aangepast. Van de 18,4 miljoen mensen die voor 2060 werd voorspeld, zitten we nu op 19,6 miljoen. In 2017 werd de immigratieprognose, die lang stabiel op 125.000 jaarlijks stond, verhoogd naar 225.000. En twee jaar later is deze alweer

verhoogd naar 300.000. Dat komt in de buurt van het aantal migranten dat een groot land als Canada jaarlijks aantrekt. Ook de schatting van de emigratie is naar boven bijgesteld.

Deze prognoses reiken tot 2060, dus de optelsom van zulke aanpassingen gaat uiteindelijk over heel veel mensen. Een verschuiving van het jaarlijkse migratiesaldo met 20.000 resulteert veertig jaar later in 1,2 miljoen mensen meer of minder. De onzekerheidsmarge is fors toegenomen: de bevolking zal uitkomen tussen de 18,1 en 21,2 miljoen.

Bestuurders baseren hun planning voor woningbouw, gezondheidszorg, energieverbruik en onderwijs op zulke schattingen. De afgelopen decennia hebben de prognoses vaak achtergelopen bij de dynamiek van de immigratie, die voor bijna negentig procent de bevolkingsgroei bepaalt. Het verbaast mij niet dat we mede door deze groei tekorten zien op de woningmarkt.

Bouwen op drijfzand

De voorspellingen zijn steeds meer drijfzand geworden. En op drijfzand kun je beter niet bouwen. Daarom moeten we een omslag maken. Niet schattingen maar wenselijkheden moeten leidend zijn. Dat noemden we vroeger democratie: een geïnformeerd debat over de richting van het land. Vervolgens denken we na hoe de afstand kleiner kan worden tussen wat we willen en wat we kunnen.

In de politiek heerst rond dit vraagstuk een gevoel van onmacht: we denken dat migratie niet maakbaar is. In de praktijk bepalen markt en moraal het beleid. Natuurlijk horen belangen van het bedrijfsleven wat betreft arbeidsmigratie mee te wegen, en humanitaire beginselen als het gaat om vluchtelingen. Maar ook het sociaal contract in de samenleving hoort een belangrijke toetssteen te zijn.

Immigratie en integratie zijn van elkaar los gezongen. Dat is onterecht, want wie precies kijkt naar de integratieopdracht in deze samenleving, gaat zich vragen stellen bij het ontbreken van een immigratiebeleid. Op beide terreinen hebben we geen volwaardige bewindspersoon: een minister doet integratie erbij en we hebben een staatssecretaris die asiel doet, maar geen arbeidsmigratie.

De toegang tot staatsburgerschap raakt de grondslag van een samenleving: het lijkt op een constitutionele kwestie. Een regering zou daarom op terreinen van immigratie en inburgering altijd moeten streven naar meerderheden van tenminste tweederde. Nu blijven we na elke verkiezing met net weer andere meerderheden beleidswijzigingen op elkaar stapelen.

Het is tijd voor migratietafels: een breed opgezet gesprek over de toekomst. Het onderzoek dat dit voorjaar is afgerond naar de scenario's van bevolkingsgroei moet tot keuzes leiden. De mensen die zeggen dat migratie niet te beïnvloeden is, omschrijven de huidige migratie graag als een 'feit'. Maar die feiten zijn het uitvloeisel van eerdere keuzes, die vatbaar zijn voor heroverweging.

Twintig jaar geleden heb ik ook de sociale mobiliteit tussen de generaties onderschat toen ik schreef dat „hele generaties” dreigden te mislukken. Het ging me om een nieuwe „sociale kwestie”, waarvan de scherpte onvoldoende werd gezien. Ik voel nog steeds de aandrang om over achterstanden te spreken, maar de omstandigheden zijn sindsdien wel veranderd.

Destijds schreef ik in een reactie op alle kritiek: „Een samenleving die talentvolle migranten te weinig ruimte biedt, zal een prijs betalen. Hier moet nog veel gebeuren: het betekent een verandering in de samenstelling van krantenredacties, van het politiekorps, van de besturen van culturele instellingen, van het bedrijfsleven.” (NRC, 25/3/2000).

Hoe staat het nu met de sociale mobiliteit? Dat laat zich niet in één beeld vangen. De een zal zeggen: het is fantastisch dat zoveel kinderen uit Marokkaanse of Turkse gezinnen het aanmerkelijk beter doen dan twintig jaar geleden. En wie zal dat willen ontkennen? De ander zal, met een beroep op dezelfde cijfers, zeggen dat die kinderen nog steeds achterlopen bij autochtone leerlingen. En ook dat is waar. Daarom kan er zoveel politiek worden bedreven met de cijfers.

Kijken we bijvoorbeeld naar de kinderen die havo of vwo doen. Van de kinderen met een Nederlandse achtergrond gaan 49 procent dit schooltype, van de kinderen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond respectievelijk 27 procent en 32 procent. In dat beeld zien we reële vooruitgang: de deelname was beduidend lager. En tegelijk is de achterstand nog steeds zichtbaar.

De verschillen zijn groot tussen nieuwe migranten: kinderen uit Iraanse gezinnen komen zelfs meer in het hoger onderwijs terecht dan kinderen met een Nederlandse achtergrond. Met kinderen uit Somalische gezinnen gaat het juist minder goed. De diversiteit van de diversiteit laat zich steeds minder vangen in algemeenheden over geslaagde of mislukte integratie. Gemiddelden vertellen altijd het halve verhaal.

Denk nog even terug aan de Cito-scores. Toen ik me daar jaren geleden in verdiepte, bleek dat in een stad als Amsterdam bijna een kwart van de leerlingen niet aan de toets deelnam omdat hun niveau onvoldoende werd geacht. Dat betrof vooral kinderen uit migrantengezinnen. Het risico was dat ze niet onderaan, maar naast de maatschappelijke ladder terechtkwamen. Ik dacht: daar moeten we het over hebben.

Arbeidsparticipatie van migranten

We zien duidelijke verschillen in arbeidsparticipatie van migranten. Ook daar werkt de geschiedenis van de gastarbeid lang door. Er is zeker vooruitgang tussen de generaties in Marokkaanse of Turkse kring, maar het Jaarrapport Integratie 2018 geeft een genuanceerd beeld van de tweede generatie: „Het aandeel dat afhankelijk is van een uitkering is niet of maar weinig lager dan leeftijdsgenoten uit de eerste generatie. Onder hen is het aandeel werkenden op middelbare leeftijd (35 tot 50 jaar) wel flink hoger.”

Poolse migranten doen het momenteel in alle opzichten een stuk beter dan de tweede generatie van de klassieke migrantengroepen. Hun arbeidsparticipatie ligt op het niveau van mensen met een Nederlandse achtergrond. Het aantal mensen uit Irakese en Syrische vluchtelingengemeenschappen dat werkt, is daarentegen erg laag. Ook hier geldt dat de diversiteit van de diversiteit te groot is om nog onder één noemer te kunnen brengen.

Door nadruk te leggen op de tweede generatie onderschatten we wel dat door de migratie het aantal nieuwkomers groot blijft. Bij een migratiesaldo van 50.000 zal in 2060 de eerste generatie zo'n 3,9 miljoen mensen omvatten (nu is dat 2,2 miljoen), de tweede generatie omvat dan iets meer dan 3,4 miljoen mensen. De integratieopdracht die samenhangt met een eerste generatie zal bij ons blijven.

Dus ja, we moeten het hebben over de onmiskenbare vooruitgang, over al die migranten en hun kinderen die hier hun plek hebben gevonden en veel bijdragen. De economische balans van de naoorlogse migratie is niet eenduidig positief, maar achter die balans gaan de levens schuil van vele nieuwkomers die dit land hebben verbeterd. Daarover moeten we blijven spreken.

Migratie is nooit gemakkelijk – ook het verhaal van de kinderen is vaak een verhaal van het overwinnen van obstakels. Zo vertelt traumachirurg Abdelali Bentohami: „In de tweede generatie waren we pioniers, we moesten het zelf uitvinden. Ik vergelijk het met zeeschildpadden: de moeders leggen eitjes op het strand en gaan dan weg. Ze worden geboren en moeten zichzelf voeden, daarom is de sterfte zo hoog bij die dieren.” (de Volkskrant, 12 maart 2019).

Niet weggijken

Te midden van de vooruitgang zien we achterstanden die door discriminatie worden versterkt. Het blijkt telkens opnieuw uit onderzoek dat de achternaam van sollicitanten, helemaal los van kwalificaties, tot ongelijke kansen op een baan leidt. Daarvoor zijn geen excuses: een land dat gelijke behandeling vooropstelt, mag niet weggijken.

Maar deze discriminatie verklaart zeker niet alle achterstanden: niemand kan namelijk verwachten dat de kinderen van laagopgeleide migranten in één generatie alles inhalen. Dat kost meer tijd. Die langetermijngevolgen moeten meewegen in de keuzes wat betreft toekomstige migratie, maar we leren weinig van de geschiedenis van de gastarbeid.

Opnieuw is het verdienmodel van ondernemers de enige maatstaf van arbeidsmigratie. Nu komt die uit Oost-Europa. Ik heb nooit begrepen waarom een deel van de progressieve goegemeente dat verdedigt. Wanneer mensen straks niet meer nodig zijn, worden de problemen weer afgewenteld op de samenleving. Zo worden private winsten tot publieke zorgen. Wie voelt zich straks verantwoordelijk voor hun kinderen die met een taalachterstand op school beginnen?

Wat ik twintig jaar geleden heb onderschat, is de problematiek rond de islam. Het was nog voor 11 september, voor de moord op Theo van Gogh, voor de reeks aanslagen en voor de terugkerende Syriëgangers. Waar ik me toen over verwonderde, waren zaken als de poging van hoofdcommissarissen om een hoofddoek aan het politie-uniform toe te voegen. Iets waar ik nog steeds geen voorstander van ben.

Voor mij was het eenvoudig: aan politieagenten, die het recht hebben anderen hun vrijheid te ontnemen, moeten we hogere eisen van neutraliteit stellen. Het uniform suggereert niet voor niets de behoefte aan uniformiteit. Door meer zekerheid te bieden kan rust gebracht worden. Dat we het zoveel jaar later nog steeds hebben over de hoofddoek bij de politie is verwijtbaar.

Maar dat het geweld zo'n schaduw zou werpen over de moslimgemeenschappen, dat viel buiten mijn voorstellingsvermogen. We hebben inmiddels jaren van radicalisering achter de rug, al worden aanslagen graag gezien als het werk van verwarde geesten. Ik zou naast aandacht voor psychologie, meer aandacht willen voor ideologie. Waarom maken de loszittende draadjes in het hoofd van een terrorist precies op dat punt kortsluiting?

Zuivere leer

Ideeën doen ertoe, zoals de burgemeester van Amsterdam, Femke Halsema, vorig jaar aan de gemeenteraad schreef. De manier waarop „een zogenaamd zuivere leer met dwang en intimidatie” wordt opgelegd aan anderen baart haar zorgen. Ze ziet hoe het salafisme overhelt naar „een fundamentalistische, agressieve afkeer van de democratische rechtsstaat”.

We zijn in Nederland onlangs getuige geweest van drie aanslagen in een jaar tijd: Malek F. in Den Haag, Jawed S. in Amsterdam en Gökmen T. in Utrecht. Voor het eerst waren er bij die laatste aanslag doden te betreuren, nadat bij de eerdere aanslagen mensen zwaargewond raakten. Zeker, in Frankrijk en Groot-Brittannië is de situatie ernstiger, maar er is genoeg reden om ons oprecht zorgen te maken.

Die zorgen lopen gemakkelijk over in een algehele afwijzing. Wanneer 55 procent van de Europeanen, zo blijkt uit een onderzoek van Chatham House, het eens is met een algehele stop op immigratie uit moslimlanden, dan is er iets erg misgegaan. Want een migratiebeleid op basis van geloof ontwricht een open samenleving. De slotsom is dat de vervreemding over en weer vooralsnog is gegroeid.

Helemaal los van radicalisering zijn er culturele verschillen die bijdragen aan deze vervreemding. Een voorbeeld: uit een vergelijking van Rotterdam en Amsterdam blijkt dat in deze steden meer dan tachtig procent van de autochtonen, maar ook van de Surinaamse of Antilliaanse migranten een homoseksuele leerkracht voor de klas geen probleem vindt. Meer dan de helft van de Marokkaanse en Turkse respondenten zegt dat wel een probleem te vinden.

De andere helft dus niet – die verschillen moeten we blijven zien. Er zijn genoeg moslims die hun geloof verzoenen met een open samenleving. De socioloog Ruud Koopmans ziet hoezeer het fundamentalisme de islamitische wereld beïnvloedt, maar waarschuwt ervoor islam en fundamentalisme te vereenzelvigen: „Het is zeker geen universeel en onontkoombaar onderdeel van de geloofsbeleving van moslims”. Er staat veel op het spel. De leerstellige moskeeën worden al te vaak gefinancierd door landen als Saoedi-Arabië, ze zijn beter georganiseerd en worden daarom door veel overheden als gesprekspartner gezien. De vrijzinnige en seculiere stemmen zijn kwetsbaar en minder zichtbaar. Maar ze zijn er wel – we moeten beter leren kijken en luisteren.

Mijn verwachting dat de secularisering ook deze geloofsgemeenschappen zou raken, is voorlopig niet uitgekomen. Integendeel, onderzoek laat zien dat mensen met een Marokkaanse of Turkse achtergrond zich nog steeds in overgrote mate, namelijk rond de negentig procent, zien als gelovig. Dat is een verrassende ontwikkeling, die gevolgen heeft.

Discriminatie op de huwelijksmarkt

Tot nog toe trouwen bijvoorbeeld maar weinig moslims buiten de eigen gemeenschap. Ruim zestig procent van de Marokkaanse en Turkse Nederlanders zeggen het „vervelend” te vinden als hun dochter met een niet-moslim zou trouwen. De omgekeerde vraag mogen we ook stellen. Discriminatie op de huwelijksmarkt kan even venijnig zijn als discriminatie op de arbeidsmarkt.

Het gaat niet om een schuldvraag: dat mensen die in illiberale samenlevingen zijn opgegroeid vaak traditionele opvattingen over zulke kwesties huldigen, kan niemand verbazen. Maar het mag ook niemand verbazen wanneer een meer liberale samenleving er veel moeite mee heeft om met zulke ideeën in aanraking te komen.

De grondslag van alle integratie is wederkerigheid: de vrijheid van de een is een verantwoordelijkheid van de ander. Concreet betekent dat: wie het recht van godsdienstvrijheid voor zichzelf opeist, moet ook bereid zijn om die vrijheid te waarborgen voor mensen met een andere godsdienst of zonder godsdienst. Het onderwijs in burgerschap moet beter in de wet worden verankerd, zoals de regering wil.

Het is wel duidelijk dat nogal wat mensen – binnen én buiten de moslimgemeenschappen – deze wederkerigheid niet omarmen. Ze eisen een monopolie voor hun eigen overtuigingen. Dat mag in een liberale democratie – ook in een open samenleving kun je een gesloten wereldbeeld aanhangen –, maar als het grotere groepen worden komt de democratie onder druk te staan.

Mijn conclusie is dat we nu beter de risico's van radicalisering onderkennen – ook aan de extreem-rechtse kant – maar er nog onvoldoende in slagen om de tolerantie te bewaken. De godsdienstvrijheid staat onder druk: te veel mensen vinden dat de islam niet in de democratie past en te veel mensen vinden dat de democratie niet in de islam past. De buitenstaanders van gisteren zijn de gevestigden van morgen.

Ten slotte heb ik onderschat hoe gevoelig het pleidooi voor taal- en cultuuroverdracht ligt. We zitten midden in een verandering van de verbeelde gemeenschap die Nederland is. Migratie verandert niet alleen de materiële orde van een samenleving, maar meer nog de symbolische orde. Daar ontvlammen de gevoelens: Gouden Eeuw, roetveegpiet, boerka, slavernij.

Wie verandering door immigratie ziet als een opeenvolging van vermijding, conflict en aanvaarding, schrikt iets minder van de botsingen over bijvoorbeeld het sinterklaasfeest. Wanneer mensen uit bijvoorbeeld de Surinaamse gemeenschap zich ongemakkelijk voelen bij Zwarte Piet, dan maken ze toch vooral duidelijk: ook wij willen ons thuis voelen bij dit feest. Die toe-eigening is een vorm van burgerschap.

De verandering kan niemand ontgaan. Kijk maar naar de canon van de Nederlandse geschiedenis. Het zou ondenkbaar geweest zijn als die niet ook het koloniale verleden zou hebben omvat. Er is een nationaal monument slavernijverleden gekomen. In het adjectief 'nationaal' wordt een gemeenschap aangesproken op zijn verantwoordelijkheid. Dat is vooruitgang.

In mijn essay vroeg ik om meer aandacht voor de overdracht van de geschiedenis: „Wie nadruk legt op collectieve herinnering zal ook beseffen dat een discussie over het Nederlandse aandeel in de slavernij geen onzin is. Ook de 'zwarte' bladzijden in ons verleden moeten worden besproken. Een dwingend zelfonderzoek naar zulke episoden is één van vele vragen die de komst van velen uit vroegere koloniën met zich meebrengt.”

Ik pleitte voor een museum voor de Nederlandse geschiedenis. Voorbeelden van zulke musea in Australië en Duitsland laten zien dat zo'n verbeelding van het verleden tot zelfonderzoek kan aanzetten. Daarom is het zo teleurstellend dat het museum er niet is gekomen. Ondanks een ruime Kamermeerderheid is dat plan gesmoord in politieke onwil en postmoderne verwarring.

Zo worden telkens kansen gemist. Ik vind dat we op het idee terug moeten komen: een nationaal museum voor de geschiedenis zou een plek kunnen zijn waarin een nieuw beeld van Nederland vorm krijgt – inclusief zijn lange migratiegeschiedenis. Het gaat om het besef dat er iets aan ons vooraf is gegaan en iets na ons komt, dat we een onderdeel zijn van een verhaal van verandering, een verhaal zonder einde.

De woorden van de Amerikaanse schrijver James Baldwin blijven een bron van inspiratie. In *The Fire Next Time* (1963) probeerde hij een brug te slaan: „Wanneer we blijven volharden in het zelfbeeld van een blanke natie, hoewel we dat nauwelijks zijn, veroordelen we onszelf tot steriliteit en verval. Wanneer we onszelf zouden zien zoals we werkelijk zijn, dan zouden we de westerse verworvenheden nieuw leven kunnen inblazen.”

Aandacht voor het koloniale verleden hoeft niet te ontaarden in een nieuwe beeldenstorm – al is dat een erg vaderlandse traditie. Er hoeven geen koloniale standbeelden omver te worden getrokken om een standbeeld van de Surinaamse schrijver Anton de Kom op te

richten. De kring van het samenleven kan worden verruimd door alle lagen in onze geschiedenis te laten zien.

Ook pleitte ik voor meer aandacht voor taal. Dat we in een situatie verzeild zouden raken waarin een universiteit helemaal op Engels overschakelt, had ik nooit kunnen bevroeden. Zulke keuzes mogen we niet aan individuele instellingen overlaten: die geven kortetermijnbelangen voorrang boven maatschappelijke afwegingen.

En, hoe kan een land zijn nieuwkomers overtuigen dat het leren van de taal wezenlijk is wanneer de elites er zo achteloos mee omspringen? Wie studenten geen academische vorming geeft in de eigen taal, vervreemdt de toekomstige bovenlaag van de samenleving. We zien nu al de kloof tussen laag opgeleid en hoogopgeleid steeds dieper wordt gegraven.

Vooraf met de taalvaardigheid is het treurig gesteld. Daar zien we een daling tot onder het gemiddelde van de rijkere landen, en dat treft kinderen uit migrantengezinnen in het bijzonder. Dit soort ongeletterdheid doet afbreuk aan burgerschap. Wie de taal niet beheerst, kan onvoldoende invloed uitoefenen op de eigen omgeving, laat staan de richting van het geheel mee bepalen.

Schrijver Kader Abdolah reageerde zo op het multiculturele drama: „Paul Scheffer, ga aan de kant. Dit land is nu ook van ons.” Ik dacht: dat is nu precies waarop ik hoop. Want daarmee is ook gezegd: wij zijn van dit land. Je kunt namelijk geen invloed uitoefenen op het geheel zonder de wil om deel uit te maken van het geheel. Niet dat ik aan de kant hoef te gaan, het land is ruim genoeg.

Ik ben twintig jaar geleden gaan schrijven over deze kwesties met als uitgangspunt dat ik onderdeel van het probleem ben. Ik wilde niet spreken over anderen die minder verdraagzaam werden, ik stelde vast dat mijn eigen tolerantie afbrokkelde. Het ging me niet om anderen die worstelen met het gevoel dat we iets kwijtraken, ik wilde mijn eigen ervaring van verlies onder woorden brengen. Toen was ik niet bezig met de schuldvraag, nu al helemaal niet meer.

Dat is het voordeel als je met een pen in de hand zonder last of ruggenspraak de wereld tegemoet kan treden. Weinig heeft me zo in mijn leven geraakt als de ontmoetingen die volgden op de publicatie van Het multiculturele drama. Het gaat niet zozeer om pessimisme of optimisme, het gaat om betrokkenheid of gelatenheid. Juist door iets terug te zeggen had ik het gevoel een verandering mee vorm te geven.

Ik heb me willen openstellen voor het verwijt dat ik met mijn ‘multiculturele drama’ onbedoeld heb bijgedragen aan een verruwing die het inlevingsvermogen geen goed heeft gedaan. Met boeken als Het land van aankomst en de documentaire Land of Promise, die ik met René Roelofs heb gemaakt, heb ik geprobeerd om de verhalen van nieuwkomers en van de mensen die er al waren zichtbaar te maken.

Niemand kan ontkennen dat we verder zijn dan toen: de verandering van Nederland is onmiskenbaar. Er is na al die jaren genoeg om tevreden op terug te kijken. Niet alleen is de zichtbaarheid van migranten en vooral hun kinderen in het openbare leven toegenomen, ook baant de aanvaarding van die verandering zich een weg in en door alle conflicten.

Nieuwe verscheidenheid

Toch werpen Godfried Engbersen en zijn collega's in een recente studie voor de WRR een paar vragen op over de nieuwe verscheidenheid: „Hoe diverser een buurt is, hoe minder mensen zich daar thuis voelen.” Bij die afnemende samenhang spelen ook sociale achterstanden een rol, maar „de invloed van de diversiteit is een stuk groter”. Daar moeten we over willen nadenken.

Dit land is een immigratieland geworden, maar de keuzes die bij een immigratieland horen worden ontweken. Ik stelde al eerder vast dat momenteel meer mensen dan verwacht naar ons land komen. Een nieuwe doordenking van de langetermijengevolgen is nodig, met als inzet dat zoveel mogelijk mensen zich thuis kunnen voelen in dit veranderende land.

De schrijver Anil Ramdas zei het goed: „Nederland is een samenleving in wording. Als je vraagt of de integratie is geslaagd, is dat net zoiets als of de samenleving af is.” Nieuwe mensen trekken naar deze contreien. De cyclus van vermijding, conflict en aanvaarding blijft zichtbaar. Dat wil niet zeggen dat de geschiedenis in een kringetje draait: eerdere migranten worden onderdeel van de verbeelde gemeenschap.

Ooit zei iemand uit de Surinaamse gemeenschap tegen me tijdens een debat in de Bijlmer: „Niemand heeft het meer over ons.” Ik dacht: tel je zegeningen. Zo gaat het meestal. De buitenstaanders van gisteren zijn de gevestigden van morgen. Die verandering gaat gepaard met conflicten, maar zolang die vreedzaam zijn, is het een teken van voortgaande integratie.

Zinnetjes als „immigratie is een feit” of „wen er maar aan” gaan ons niet verder helpen. Ze doen een beroep op gelatenheid, maar zo'n ingrijpende verandering kan alleen worden gezien als een vooruitgang wanneer we het idee van een open samenleving dichter benaderen. De komst van zovelen van over de hele wereld nodigt aan alle kanten uit tot zelfonderzoek.

De waarde van culturen mogen we afmeten aan de mate waarin ze de vrijheid en de kennis verruimen. Gelijke behandeling en gelijkwaardigheid, vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst zijn waarden die we kunnen delen. Niemand hoeft te integreren in de samenleving zoals die nu is, maar in de samenleving zoals die zou kunnen zijn. Inderdaad, een gedeelde toekomst weegt zwaarder dan een verdeelde herkomst.

Hoe groot is het ‘multiculturele drama’ van Paul Scheffer twintig jaar later nog?

Twintig jaar geleden scheef Paul Scheffer een essay over de ‘mislukte’ integratie van nieuwkomers in Nederland. De Volkskrant vroeg vijf kenners ‘Het multiculturele drama’ te herlezen.

Greta Riemersma 24 januari 2020, 18:45

De uitspraak dat de integratie van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving is mislukt, baart geen opzien meer. Twintig jaar geleden was dat bepaald anders, toen NRC Handelsblad een essay met die strekking publiceerde. De auteur was Paul Scheffer, publicist en oud-medewerker van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA. ‘Het multiculturele drama’, stond erboven.

Niet te geloven, dat was wat veel mensen die 29ste januari 2000 na lezing moeten hebben gedacht. Scheffer vergeleek de multiculturele samenleving – tot die tijd een even gangbaar begrip als regen, fiets of pindakaas – met een in elkaar stortend kaartenhuis en zei: ‘Onder de oppervlakte van het openbare leven drijft een zee van verhalen over de botsing van culturen, die niet of nauwelijks worden gehoord.’

Het was wel eens eerder gezegd, bijvoorbeeld door oud-VVD-leider Frits Bolkestein en (toen nog) ene Pim Fortuyn, een ongrijpbare figuur die zich in allerlei geschriften tegen de ‘islamisering’ van de maatschappij keerde. Maar hier was een linkse man aan het woord in een keurige krant als NRC Handelsblad. Dat was even wat anders.

Scheffer deed meer ongewone dingen. Hij koppelde zijn betoog aan het aloude sociaaldemocratische verheffingsideaal. Hij schetste een onderklasse van immigranten en vroeg zich af waarom de Nederlandse samenleving die niet naar een hoger plan tilde. Waarom lieten we een ‘verondersteld reservoir aan talent’ onbenut?

Hij leverde islamkritiek, destijds nog een zeldzaam tijdverdrijf, en laveerde toen naar een onderwerp dat sinds de Tweede Wereldoorlog gevoelig lag: ons nationaal besef, of liever gezegd ons gebrek daaraan, in de ogen van Scheffer. Hij had het over de ‘apologeten van de diversiteit’ en vond dat we afscheid moesten nemen van de ‘kosmopolitische illusie’.

Hoog tijd dat we bedachten wie we waren, wij Nederlanders, en (samengevat) welke meerderheidscultuur wij vertegenwoordigden waarnaar de minderheden zich moesten voegen. Hij eindigde met de waarschuwing dat het multiculturele drama ‘de grootse bedreiging voor de maatschappelijke vrede’ was.

Meteen na publicatie ontplofte het publieke debat. Binnen vier maanden verschenen in Nederlandse kranten en weekbladen 53 opiniestukken over de kwestie. De discussie

bereikte de Tweede Kamer, mede gestimuleerd door diezelfde Pim Fortuyn. In 2003 en 2004 kwam er een parlementair onderzoek onder leiding van VVD-Kamerlid Stef Blok, de huidige minister van Buitenlandse Zaken, naar dertig jaar integratie.

Scheffer toerde intussen door het land, jaarlijks gaf hij zo'n tachtig lezingen. In het boek *Het land van aankomst* uit 2007 borduurde hij voort op zijn thema. Sinds 2011 is hij hoogleraar Europese studies aan de universiteit van Tilburg en hij schrijft nog steeds voor NRC Handelsblad.

Twintig jaar na dato is het tijd voor een terugblik. Wat is de betekenis van 'Het multiculturele drama' geweest voor het denken in Nederland over migratie en integratie? Wat is er sindsdien veranderd op dit gebied? De Volkskrant vroeg vijf kenners het essay te herlezen, Scheffer zelf wil niet reageren.

Leo Lucassen (60), hoogleraar arbeids- en migratiegeschiedenis aan de Universiteit Leiden en directeur onderzoek van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISH). 'Ik zag destijds meteen dat het veel te vroeg was om uitspraken te doen over mensen die nog maar 20, 25 jaar in Nederland waren. Toen Scheffer zijn essay publiceerde, was de tweede generatie ongeveer tussen 10 en 20 jaar oud en hij had het al over een derde generatie die problemen zou geven. Hoor eens, dacht ik, integratie neemt twee, drie generaties in beslag voor je er iets zinnigs over kunt zeggen. Dat bewijst de geschiedenis.

'Het was evident dat er in 2000 problemen waren: er heerste werkloosheid en criminaliteit onder migranten, op school deden ze het niet heel erg goed. Natuurlijk moest dat worden aangepakt. Maar Scheffer ging véél verder. Hij had twee boodschappen: de integratie interesseert niemand iets, we doen er als samenleving niets aan. Dat was onjuist, we hebben er van alles aan gedaan, ook al in 2000. De tweede boodschap was: we kunnen nu al zeggen dat de integratie mislukt is. Daarin heeft hij echt ongelijk gekregen.

'Lees alle cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek of het Sociaal en Cultureel Planbureau er maar op na. In 2000 zaten verreweg de meeste migrantenkinderen op de mavo of lager. In twintig jaar heeft een enorme verschuiving plaatsgevonden. Hun aandeel op havo en vwo is sterk toegenomen en ze stromen volop door naar hbo en universiteit.

'De criminaliteit in migrantengemeenschappen daalt, er is minder werkloosheid, kortom op alle vlakken gaan de ontwikkelingen de positieve kant op. Dat heeft Scheffer niet voorzien. Ongeveer een jaar geleden heeft hij tegen mij gezegd: 'Misschien was ik een beetje te pessimistisch.' Ik zei: 'Ja Paul, dat ben ik met je eens.'

'Waarom juist dit essay zoveel teweegbracht? Wat Scheffer schreef was op zichzelf niet zo origineel, maar hij koppelde het aan de sociaaldemocratische traditie van de verheffing van de zwakkeren in de samenleving. Ik denk dat zijn verhaal daardoor acceptabel was voor links en zo'n grote impact had. Hij was een soort brug tussen links en rechts.

‘In wezen was het in hoge mate conservatief en nationalistisch. Er zitten in het essay hele passages dat Nederlanders een weg-met-ons-mentaliteit zouden hebben. En hij schildert de islam af als onveranderlijk en homogeen, in lijn met het idee van een clash of civilizations dat toen populair was. De islam werd daarmee voorgesteld als een belangrijke drempel voor integratie. Het is allemaal zo gemakkelijk geroepen... Je ziet deze denkbeelden nu in een radicalere vorm terug bij Forum voor Democratie van Baudet. Daar is Scheffer een van de wegbereiders voor geweest.’

Schrijver Karin Amatmoekrim (43) promoveert op de biografie van de in 2012 overleden publicist Anil Ramdas die al voor Scheffer over integratie schreef. ‘Ik vond het destijds terecht dat Scheffer zijn zorgen uitte, er wáren problemen rondom migratie, maar ik herinner me ook dat ik me als migrant in zijn stuk ongezien voelde. Het ging uit van de vraag: wat betekent deze problematiek voor autochtonen?

‘Hij citeert een psychiater in opleiding die zegt dat veel Marokkaans-Nederlandse jongens zich slachtoffer voelen. Scheffer zet dat woord ‘slachtoffers’ tussen aanhalingstekens, alsof hij het nogal overdreven vindt. Maar de psychiater legt duidelijk uit waarom die jongens zichzelf zo zien: ze voelen zich mishandeld, onbegrepen en onveilig in de Nederlandse maatschappij. Scheffer stapt daar vrij achteloos overheen.

‘Het gevolg is dat migranten in zijn essay mensen zonder nuance zijn, zonder een verklaring voor hun gedrag. En hij ziet ze ook nog eens als aanstichter van grote problemen in de samenleving, want hij zegt dat slachtoffers makkelijk kunnen veranderen in daders. Hij heeft er een enorm wij-zijverhaal van gemaakt.

‘Zijn houding paste in die tijd. Vanuit het autochtone perspectief werd vaak hooghartig gedacht dat andere beschavingen achterblijven bij de westerse. Anil Ramdas noemde dat gevaarlijk en ik ben het daarmee eens. De zelfkritiek die hoort bij de westerse beschaving, de welwillendheid om van andere culturen te leren, is gaandeweg compleet verdwenen.

‘Migranten zijn de Ander – die gedachte hoort bij het populisme dat na 2000 opkwam, maar zat al in Scheffers essay. Het was natuurlijk absoluut niet zijn bedoeling, maar daardoor kon extreemrechts eenvoudig met het document aan de haal. Ik denk dat Paul Scheffer er wel moeite mee heeft gehad dat hij ineens door allerlei extreemrechtse organisaties in Nederland en België werd uitgenodigd.

‘Na 2000 is deze hele discussie geworden tot een schoolpleindebat, waarbij de pestkoppen konden roepen wat ze wilden. Het is een donker dieptepunt geweest in de manier waarop we over elkaar praten, maar ik heb het gevoel dat we er langzaam uitkomen. Ik merk dat steeds meer mensen deze manier van discussiëren zat zijn, dit schreeuwen naar elkaar. Dat hele wij-zijdenken is niet meer van deze tijd.’

João Varela (45) was van 2002 tot 2006 Tweede Kamerlid namens de Lijst Pim Fortuyn (LPF). In 2003 en 2004 zat hij in de parlementaire commissie integratie onder leiding van Stef Blok.

‘Scheffers stuk wekte bij mij geen verbazing. In mijn studententijd in de jaren negentig werkte ik voor een organisatie die onderzoek deed naar de leefbaarheid in bepaalde wijken. Ik nam interviews af bij café-eigenaren en bewoners in Spangen en Bospolder Tussendijken, oude stadswijken in Rotterdam. Sommige media berichtten erover alsof het een gezellige smeltkroes was, maar je zag toen al dat er geen natuurlijke cohesie was tussen de autochtone Nederlanders en de etnische groepen.

‘Ik vond het dus herkenbaar wat Scheffer schetste. En als allochtoon hoefde je je helemaal niet in je wijk geschoten te voelen. Hij zei: de saamhorigheid staat op het spel, we moeten echt zorgen dat we de minderheden erbij betrekken, anders verliezen we ze. Ik zeg: er zouden meer Scheffers moeten zijn. Ik lees veel van hem, als hij op de radio is, stem ik altijd op hem af.

‘In 2004 concludeerde de commissie-Blok dat de integratie geheel of gedeeltelijk was geslaagd. De kritiek uit de Kamer was niet mals, ons verhaal was te slap. Dat krijg je als je partijen van links tot rechts in zo’n commissie zet. Onze bevindingen waren een mengelmoes.

‘Ik heb wel een apart standpunt ingenomen over de huwelijksmigratie. De integratie wordt afgeremd op het moment dat een migrant trouwt met iemand uit het land van herkomst, wat destijds voorkwam bij 80 tot 90 procent van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Daarom verliep de integratie zo traag.

‘Ik ga niet met de stelling mee dat de integratie anno 2020 wél geslaagd is. Het probleem van Nederland is dat we in ons beleid nauwelijks een relatie leggen tussen immigratie en de invloed ervan op integratie. Het zijn communicerende vaten. Zolang we geen doordacht immigratiebeleid hebben, zoals bijvoorbeeld Canada, kan de integratie wel tien generaties duren. Maar het doet me deugd dat we het vrijelijk over deze thema’s kunnen hebben. Vroeger was je meteen verdacht.’

Jozias van Aartsen (72) was VVD-fractieleider van 2003 tot 2006 en burgemeester van Den Haag tussen 2008 en 2017. ‘Ik vond Scheffers essay destijds heel goed. Het maakte indruk op mij en daarom heb ik hem, toen ik fractievoorzitter was van de VVD, betrokken in discussies over integratie. Ik moet wel zeggen dat ik zijn opvattingen al kende van andere mensen. Bolkestein, Ed van Thijn als minister van Binnenlandse Zaken, de hoogleraren Entzinger en Van der Zwan, allemaal hadden ze het al veel eerder over dit thema.

Scheffers essay heeft een enorme impact gehad, maar in liberale kring werd weleens gezegd: voor ons is het niet zoveel nieuws. Maar het zou best kunnen dat het voor de Nederlandse samenleving een nieuw geluid was omdat het kwam van iemand van de PvdA.

Ik ben het met Leo Lucassen eens dat er intussen positieve ontwikkelingen zijn op het gebied van integratie. Er is nog veel werk te doen, maar de cijfers wijzen uit dat het beter gaat. Scheffer heeft aan die ontwikkeling absoluut bijgedragen, hij schreef het goede stuk op het goede moment.

Ik heb als burgemeester van Den Haag in de Schilderswijk en Transvaal zelf gezien dat steeds meer mensen meedoen met de maatschappij, dankzij het onderwijs. Dat is fantastisch. Die wijken hebben nogal een naam, maar dat is onterecht.'

Raja Felgata (44), hoofdredacteur van de Kleurrijke Top100 en medeoprichter van Fatima, een platform van Marokkaans-Amsterdamse vrouwen. 'Het debat naar aanleiding van 'Het multiculturele drama' vond ik superinteressant, maar ik was zoekende naar mijn eigen stem erin. Er kwamen vooral witte journalisten, witte opiniemakers en witte wetenschappers aan het woord, terwijl het ging over ons, mijn ouders, mij. In 2000 was ik beginnend journalist en ik vond het soms lastig om daarmee om te gaan.

'Het waren pittige tijden. Na 9/11 en de moord op Theo van Gogh barstte het islamdebat los, het integratiedebat werd steeds feller en voortdurend werd Scheffer erbij gehaald. De invloed van zijn essay was echt enorm en niet per se op een positieve manier. Hij heeft maar één kant van de problemen belicht en niets gezegd over uitsluiting. Als je Mohammed of Fatima heet, kom je minder snel aan de bak dan als je Gertjan of Marieke heet. Ik neem het hem kwalijk dat hij dat niet heeft benoemd.

'Er is de afgelopen twintig jaar van alles van ons als migranten geëist: integreer, assimileer. Dat hebben we gedaan, we kunnen ons aan elk milieu aanpassen, je kunt het iedere Nederlander met een migrantenafkomst vragen. In witte gezelschappen ben ik vaak de enige vrouw van kleur. Veel mensen hebben het over Marokkaanse Nederlanders, maar ze kennen er niet één persoonlijk.

'Toen ik het essay teruglas, viel me op dat het toen al voor een groot deel over de islam ging. Zeker, er zijn excessen, waar de meerderheid van de moslims nooit achter zal staan. Er zijn ook andere problemen in de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap, ik hou mezelf echt niet voor de gek. Maar we zijn hard bezig die op te lossen, daar hebben we zelf ook baat bij.

'Ik doe het op mijn eigen manier. In 2010 heb ik de Kleurrijke Top100 opgericht, om te laten zien hoe inclusief Nederland kan zijn. Dit jaar bestaan we tien jaar, dat betekent tien keer honderd rolmodellen, uit verschillende gemeenschappen. Ze zijn er dus wel degelijk.

'Er gaat zoveel goed in de multiculturele samenleving. Er zijn zoveel prachtige voorbeelden van mensen uit migrantengemeenschappen in de zorg, de advocatuur, het onderwijs, de topsport, de literatuur. We hebben Kamerleden, burgemeesters, florerend ondernemerschap, we dragen bij aan het kapitaal van Nederland. Maar media en politiek blijven maar hameren op de radicale islam en ze hebben van het hele integratiedebat een Marokkanenprobleem gemaakt. Het lijkt wel alsof we in ons kleine landje klein willen blijven denken. Persoonlijk ben ik er klaar mee.

‘Eind vorig jaar heb ik samen met andere Marokkaans-Amsterdamse vrouwen Fatima opgericht, een online platform en een beweging. We willen onze eigen stem laten horen. Er is twintig jaar over ons gepraat, dat is afgelopen. Wij vertellen onze eigen verhalen wel.’

Heeft zich hier een multicultureel drama voltrokken?

Twintig jaar na de publicatie van het essay 'Het multiculturele drama' zijn de culturele tegenstellingen er niet kleiner op geworden. NRC trok door Nederland om te zien hoe groepen samenleven en over elkaar denken. „Het probleem is dat zij zich niet willen aanpassen.”

Lamyae Aharouay & Mark Lievisse Adriaanse, 24 januari 2020

Het was „de grootste bedreiging voor de maatschappelijke vrede”. Een onoverbrugbare tweedeling dreigde te ontstaan tussen autochtonen en migranten – de laatste groep weggezaakt in de onderklasse, zonder diploma, zonder werk, de taal niet sprekend. En de politiek liet het gebeuren.

Dat stelde publicist Paul Scheffer in zijn essay 'Het multiculturele drama', precies twintig jaar geleden verschenen in NRC. Weinig essays hebben zó'n invloed gehad op het publieke en politieke debat in Nederland. Na de aanslagen op het World Trade Center op 9/11, na de moord op Pim Fortuyn en Theo van Gogh – steeds werd ernaar verwezen. Scheffer zou de spanningen tussen culturele groepen hebben voorspeld. Hij wordt gezien als 'geestelijk vader' van het debat over de multiculturele samenleving. Eerst was er Scheffer, klonk het vaak in beschouwingen, toen Pim Fortuyn en toen Geert Wilders.

NRC trok door Nederland om te kijken hoe mensen met verschillende achtergronden nu samenleven en over elkaar denken. We bezochten buurten in Delfzijl, Doetinchem, Lelystad en Nieuwegein waar ongeveer evenveel mensen met een niet-westerse migratieachtergrond wonen (13,8 procent) als er gemiddeld in Nederland zijn (13,7 procent). We gingen naar plaatsen waar vrijwel geen enkele migrant is, zoals een buurt in het Brabantse Schaijk (2,3 procent) en in het Drentse Beilen (4,3 procent). En we kwamen op plaatsen waar autochtone Nederlanders een minderheid zijn, zoals de Haagse Schilderswijk (16 procent autochtonen) en Tilburg-Noord (49,6 procent).

We zagen er hoe vanzelfsprekend de multiculturele samenleving is in winkelcentra en op schoolpleinen. We hoorden optimisme bij ouders die zelf niet bevriend zijn met Nederlanders met een migratieachtergrond, maar dat wel zien bij hun kinderen. Veel mensen die we spraken noemden migranten een verrijking en nieuwkomers redelijk goed geïntegreerd.

Maar we hoorden ook onbegrip en onvrede bij autochtone Nederlanders, angst dat 'het er te veel worden', het gevoel de grip op de samenleving te verliezen. En pogingen om niet

alles te laten verdwijnen, zoals bij Cor van der Laan (56) uit Dwingeloo, die niet gelovig is maar wel lid is van de plaatselijke kerk, want: „Het gaat mij om het gebouw.”

We spraken Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond die zich hier thuis voelen en toch ook uitsluiting ervaren, die het gevoel hebben het nooit écht goed te doen, nooit écht als Nederlander erkend te worden. Maar die zich wel Nederlands voelen – en ja, ook Marokkaans, Turks of Antilliaans. Of Palestijns, zoals Fouad Salameh (76). Hij trouwde met een Nederlandse, woont bijna dertig jaar in Nederland en wordt nog altijd aangesproken alsof hij de taal niet verstaat. „Dan komt iemand dicht bij me staan en gaat luid praten of duidelijk articuleren. Dingen uitleggen die ik heus wel snap. Die mensen twifelen aan mijn intelligentie.”

De multiculturele samenleving is mislukt, zegt de een. Welnee, die is vanzelfsprekend, zegt de ander. Zeker is: Nederland is een multicultureel land. Er is bijna geen plek meer waar dat niet te zien is: van een bushalte in Sliedrecht waar een Algerijnse vrouw videobelt met haar familie tot de straat in Beilen waar een Syrische jongen door fietst, van een kebabzaak in een buitenwijk van Assen tot het schap met Poolse producten in supermarkten.

Maar is het ook een sámenleving?

Snelle emancipatie

Als je alleen kijkt naar sociaal-economische cijfers is van een drama geen sprake. Nederlanders met een niet-westerse achtergrond hebben zich de afgelopen twintig jaar in ongekend tempo geëmancipeerd. De multiculturele onderklasse die Scheffer vreesde, groepen met veel taalachterstand die veelal leven van bijstand, bestaat vooral uit relatief kleine groepen Eritreeërs en Somaliërs.

Tal van achterstanden zijn deels ingelopen. Het aantal Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond dat alleen de basisschool heeft afgemaakt, is in vijftien jaar gehalveerd. Het aantal dat een academische master haalde, is verdubbeld. Eén op de drie leerlingen met een Marokkaanse achtergrond gaat naar havo of vwo (bij autochtonen ruim de helft) – in 2005 was dat nog één op de vijf. Schooluitval is drastisch teruggebracht, er zijn procentueel minder meisjes met een Turkse of Marokkaanse achtergrond zonder startkwalificatie dan autochtone jongens.

Vrouwen met een niet-westerse achtergrond krijgen langzaamaan bijna even weinig kinderen als autochtone vrouwen – en tweede-generatievrouwen in 2017 bijna één kind minder dan eerste-generatievrouwen in hetzelfde jaar. Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond doen steeds meer vrijwilligerswerk, nog iets minder dan autochtonen, maar meer dan twintig jaar geleden en meer dan vergelijkbare migrantengroepen in andere Europese landen.

Er werken meer Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond dan ooit tevoren. In 2003 had ongeveer de helft betaald werk, nu rond de zes op de tien.

„Arbeidsmarkt-emancipatie volgt op betere schoolprestaties”, zegt onderzoeker Ruben van Gaalen van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). „In het Nederlandse onderwijs ligt veel nadruk op het meekrijgen van achterblijvers. Het stelsel nivelleert en verheft. Scholen in achterstandswijken krijgen ook meer geld. Het is dus logisch dat de tweede generatie het beter doet dan de eerste.”

Migrantengroepen werden wel harder geraakt door de economische crisis van 2008 en deden er langer over uit het dal te klimmen. „Ook als je rekening houdt met verschillen in kenmerken als opleiding en ervaring, zijn de kansen op werkloosheid bij migrantengroepen veel groter dan bij autochtonen”, zegt Jaco Dagevos, onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en hoogleraar integratie en migratie aan de Erasmus Universiteit. „Ondanks het gestegen opleidingsniveau blijft de hoge werkloosheid en gevoeligheid voor conjuncturele schommelingen een groot probleem. Dat is een hardnekkige achterstand.”

De criminaliteit daalt, ook onder Nederlanders met een niet-westerse achtergrond. Wel zijn zij in de criminaliteitscijfers nog altijd oververtegenwoordigd. Corrigeer voor alles wat te corrigeren valt – onderwijsniveau, sekse, sociaal-economische status – dan nog blijft de helft van het verschil met autochtonen in criminaliteitscijfers onverklaarbaar. En de tweede generatie is criminelere dan de eerste – vooral jongens van Marokkaanse herkomst. „De tweede generatie leeft tussen twee sterk verschillende culturen: die van het land van herkomst en die van het land waarin ze wonen. Dat kan leiden tot conflicten en problematisch gedrag, met name bij jongeren. Culturele dissonantie noemen criminologen dat”, zegt CBS-onderzoeker Van Gaalen.

Wrijving en vervreemding

Afgezien van de hardnekkige verschillen in werkloosheid en criminaliteit zou je kunnen denken: Nederland is een multicultureel succesverhaal. Migranten geëmancipeerd, integratie geslaagd. De realiteit is anders. Als je verder kijkt, naar hoe we mét elkaar leven, zie je ook wrijving en vervreemding.

Zelden is er échte diepgang, horen we in de wijken die we bezoeken. Mensen komen elkaar tegen op school, op straat, in de supermarkt en op de sportclub, maar het contact blijft vaak vluchtig. Het is ook meestal niet dat mensen geen diepgaander contact willen. Maar het gebeurt gewoon amper.

En als er contact is, is er vaak ook onbegrip. Omdat „ze” nooit op tijd kunnen komen, zegt een Nederlandse vrouw in Schaijk. Omdat „zij” rare ideeën hebben over bijvoorbeeld het eten van vlees, zegt een Nederlandse vrouw in Delfzijl. En omdat het vervelend is om steeds als er wat gebeurt in Turkije het gevoel te krijgen je tegenover collega's te moeten verantwoorden, zegt de in Nederland geboren 26-jarige Safiye Inci uit Delfzijl.

Op haar werk als analist in een laboratorium, zegt Inci, past ze zich aan. „Ik ben anders als ik met familie of met Turkse vriendinnen ben. We praten over andere dingen, maken andere grappen. Maar ik voel me wel in allebei die werelden thuis.” De Syrische Koerd Hevda Shekho (34) zegt in Doetinchem over die cultureel verschillende werelden: „Mijn tienjarige dochter begint straks met puberen, dan moet ik haar leren over grenzen met jongens. Die zijn bij ons wat strenger. Maar ik kan ook niet té streng zijn, want dan raak ik haar kwijt.”

De nauwste binding, gemengde huwelijken, komt nog even weinig voor als twintig jaar geleden. Minder dan één op de tien huwelijken van Nederlanders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond is met iemand van buiten de eigen groep. Wat als je zoon thuiskomt met een Nederlandse vrouw? De 35-jarige Marokkaans-Nederlandse Ouasima Chentouf in Tilburg: „Dat zou ik heel moeilijk vinden. Maar als ze islamitisch is, dan is het goed. Als ze geen moslim is, dan moet mijn zoon kiezen: zijn familie of zijn vriendin.” Wat als je dochter thuiskomt met een Turkse of Marokkaanse jongen? De 54-jarige accountant Bert van der Heijde uit Schaijk: „Dat is toch alsof je kind lesbisch of homo is, dan denk je wel even: oh.”

Veel wrijving is terug te voeren tot geloof, of specifieker: de islam. Net toen in Nederland de kerken leeg liepen, kwamen honderdduizenden moslims naar Nederland. De meeste moslims vinden dat autochtone Nederlanders geen respect hebben voor de islamitische cultuur. Dat is wederzijds: de meeste Nederlanders vinden dat de meeste moslims geen respect hebben voor de Nederlandse cultuur. Islamitische Turkse en Marokkaanse Nederlanders ervaren het maatschappelijke klimaat in Nederland als negatief, blijkt uit SCP-onderzoeken, soms zelfs als vijandig.

Integratieparadox

Je kunt niet zeggen dat in Nederland sprake is van parallelle samenlevingen, zeggen onderzoekers van het CBS en SCP. Vrijwel niemand – autochtoon en migrant – heeft nóóit contact buiten de eigen groep. Etnische enclaves zijn er niet. Geen zwarte getto's, zoals in Amerika. Geen totaal verpauperde banlieues, zoals in Frankrijk. Er zijn wel wijken waarin alle culturele groepen een minderheid zijn, zoals de Haagse Schilderswijk, waar ruim 80 procent van de inwoners een niet-westerse migratieachtergrond heeft. In Rotterdam, Amsterdam en Den Haag hebben inmiddels meer inwoners wel een migratieachtergrond dan geen. Geen enkele groep vormt een meerderheid.

„Juist Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond hebben nu meer contact met mensen met andere achtergronden dan twintig jaar geleden”, zegt SCP-onderzoeker Willem Huijnk. „Daar waar de eerste generatie zich vooral Turks voelt, voelt de tweede generatie zich vaker Turks en Nederlands. Maar ook voor de tweede generatie geldt dat het grootste deel zich sterker Turks dan Nederlands voelt.”

Inci in Delfzijl wappert op bruiloften met Turkse en Nederlandse vlaggen, maar: „Ik voel meer bij de Turkse vlag.” Ze vindt het wel „eerlijk” als de Nederlandse vlag ernaast hangt. „Ik

waardeer het dat ik hier ben.” De Tilburgse Chentouf voelt weinig bij haar identiteitsdocument: „Een rood [Nederlands] of groen [Marokkaans] paspoort bepaalt niet wie ik ben.” Maar ze heeft wel voor haar hier geboren zoontje ook de Marokkaanse nationaliteit aangevraagd. Waarom, kan ze eigenlijk niet uitleggen.

Wellicht nog sterker leeft het gevoel geen van beide te zijn. Híer een Marokkaan, dáár een Nederlander. „In Turkije noemen ze me een ‘Almanci’, Duitser, de term die ze gebruiken voor Europese Turken”, zegt Inci. „En hier noemen ze me een Nederlander met een migratieachtergrond. Ik zit ertussenin.”

Juist degenen die het sterkst geïntegreerd zijn, de hoogste opleidingen en de beste banen hebben, voelen volgens SCP-onderzoek vaak een sterke afkeer van Nederland. Dat noemen onderzoekers de ‘integratieparadox’. Juist die groep, die de meeste contacten heeft met autochtonen, zegt de meeste discriminatie en uitsluiting te ervaren. Het gevoel dat je, hoewel je alles gedaan hebt wat van je geëist werd, toch niet als volwaardig meetelt.

Dat, zou je kunnen zeggen, is het werkelijke multiculturele drama: hoe sterker migrantengroepen zich emanciperen, hoe feller een deel van de autochtonen zich verzet. En hoe groter de teleurstelling bij Nederlanders met een migratieachtergrond over het gebrek aan werkelijke acceptatie. In abstracte zin eist de ontvangende samenleving integratie – vecht je in! – maar als het zover is, volgt weerstand. En juist wie zich emancipeert, zich bemoeit met de samenleving omdat hij zich daarbij betrokken voelt, merkt daar het meeste van.

De steun voor de multiculturele samenleving onder autochtonen nam de afgelopen jaren af. In 2006 vond driekwart het ‘goed’ als de samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen, in 2015 gold dat voor minder dan zeven op de tien. Iets minder mensen vinden dat er te veel andere nationaliteiten in Nederland wonen: in 2004 vond de helft dat, elf jaar later is dat vier op de tien.

Integreren, dat moet vooral de ander doen. Ruim de helft van de autochtonen vindt dat Nederlanders met een migratieachtergrond te weinig doen om te integreren. Omgekeerd vindt de tweede generatie – hier geboren, Nederlander – dat autochtonen een stap in hún richting moeten zetten. Zo zegt de 20-jarige Jadson, hij heeft een Antilliaanse achtergrond, in Tilburg: „Het probleem is dat zij [autochtonen] zich niet willen aanpassen aan nieuwe groepen.” Een paar meter verderop zegt de 55-jarige Mirjam Willems dat ze het idee heeft dat zij zich moet aanpassen aan nieuwkomers.

Veel komt samen in de discussie over Zwarte Piet, waar vrijwel alle autochtonen die we spreken zelf over beginnen als voorbeeld van hoe Nederland door de komst van migranten verandert. Zo zegt de 55-jarige Ellie Groense in Delfzijl: „Alles staat ineens op de helling.” „We worden toeristen in ons eigen land”, zegt Tilburger Willems, ze noemt Zwarte Piet en kerst tradities die onder druk staan. Je hoeft om goed geïntegreerd te zijn geen kerst of Sinterklaas te vieren, zegt de 67-jarige Annie Spierings in Schaijk. „Maar je moet er ook geen

commentaar op hebben. Ik ben zelf tegen carnaval, dat feest wordt hier groots gevierd. Maar ik zeg er niks over.

Veel Nederlanders met een migratieachtergrond die zich verbonden voelen met de Nederlandse samenleving willen wél kunnen meepraten, juist over oude tradities die hen pijn doen. De Nederlandse cultuur is door vijf decennia migratie veelkleuriger en veelstemmiger geworden.

Vlak nadat Maxime Verhagen in 2011 als vicepremier de multiculturele samenleving „mislukt” had genoemd en Nederland „te veel verwaterd”, gebruikte acteur Nasraddin Dchar het winnen van een Gouden Kalf om gelijkwaardigheid op te eisen. Op het podium zei hij: „Ik ben Nederlander, ik ben trots op mijn Marokkaanse bloed, ik ben een moslim, en ik heb een ‘fokking’ Gouden Kalf in mijn hand.”

Gedeelde identiteit

Paul Scheffer hoopte dat er een nieuwe gedeelde, multiculturele identiteit zou ontstaan. Soms lijkt daar sprake van. In de muziek van rapper Ronnie Flex speelt zijn culturele achtergrond (zijn moeder is Surinaams) geen rol. Bij de rouw om de doodgeschoten rapper Feis en het verdriet om de hartstilstand van voetballer Nouri (beiden van Marokkaanse afkomst), oversteeg de gedeelde emotie de culturele verschillen, net als bijvoorbeeld bij de vreugde om het kampioenschap van Feyenoord in 2017.

Vaker lijkt de erkenning van verschil te leiden tot een ontkenning van de noodzaak van gemeenschappelijkheid, van de gemeenschapszin waar vrijwel iedereen – autochtoon en met een migratieachtergrond – volgens SCP-onderzoek naar snakt.

De verschillen zijn minder groot dan mensen vaak zelf denken. SCP-onderzoek naar gevoelens over de Nederlandse identiteit laat zien dat Nederlanders met een migratieachtergrond die identiteit niet wezenlijk anders definiëren dan autochtonen. Het gaat om vrijheid, democratie, normen en waarden, bepaalde symbolen en tradities.

Dat gedeelde gevoel is wat historicus Benedict Anderson een ‘verbeelde gemeenschap’ noemde: het sociale construct waarin mensen zich vanzelfsprekend verbonden voelen, onderdeel van dezelfde (nationale) gemeenschap. Je kunt het niet per se uitleggen, maar voelt wie en wat erbij hoort – en wie en wat niet.

Het aantal mensen met een migratieachtergrond nam de afgelopen twintig jaar met bijna de helft toe, naar ruim vier miljoen – van wie iets meer dan de helft een niet-westerse achtergrond heeft. Dat blijft zo: volgens de meest recente bevolkingsprognose van het CBS komen er de komende tien jaar nog eens honderdduizenden migranten bij.

Ontegenzeggelijk verandert Nederland daardoor. Het land dat de Syriërs in 2015 aantreffen, was een ander dan het land dat decennia eerder de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders verwelkomde.

Die gastarbeiders bleven, zoals ook veel Polen niet terug blijken te gaan. Toch lijkt er nog steeds een mythe van terugkeer te leven, bij nieuwkomers én bij de ontvangende samenleving. Die mythe wordt in stand gehouden als de premier in de zomer van 2016, nadat Turks-Nederlandse jongeren bij een demonstratie een cameraman hebben belaagd, 'pleur op!' roept tegen hen. En die mythe blijft ook in stand zolang de migrant blijft dromen van terugkeer naar een land dat hij decennia geleden verliet of waar hij zelf niet eens geboren is, zoals een 25-jarige Turkse Rotterdammer die 'terugging' naar het land van zijn ouders om een sportschool te openen.

De vraag is niet óf Nederland verandert, maar hoe – en hoe politici die verandering begeleiden, hoe autochtonen zich thuis kunnen blijven voelen, hoe Nederlanders met een migratie-achtergrond zich gelijkwaardig kunnen voelen. Er kán zich een nieuwe identiteit vormen die door iedereen wordt gedeeld. De al twintig jaar durende politieke en maatschappelijke discussie over de multiculturele samenleving, deels aangewakkerd door Scheffers essay, zou een onderdeel van die identiteitsvorming kunnen zijn. Wat betekent 'Nederlandse cultuur' in een geglobaliseerde wereld, in een diverser wordende samenleving?

Maar een breed gedeeld antwoord lijkt nog niet in zicht. De Nederlandse politieke identiteit, schrijven de SCP-onderzoekers, „zal een kruispunt worden van verschillende, soms tegenstrijdige oriëntaties in een toenemend conflictueus wereldbestel”.

Hoe veelkleuriger Nederland wordt, hoe scherper, veelzijdiger en dubbelzinniger die identiteitsvorming kan verlopen. En hoe sterker nieuwe groepen zich emanciperen, hoe groter de wederzijdse vervreemding soms kan aanvoelen. De geschiedenis van immigratie, schreef de Amerikaanse migratiehistoricus Oscar Handlin begin jaren vijftig al, „is de geschiedenis van vervreemding en de gevolgen daarvan”.

Daar staat tegenover dat bij veel burgers de sterke wens leeft wél samen te leven, zonder polarisatie – het blijkt keer op keer uit SCP-onderzoek en wij zagen het ook in de wijken.

Zo haalde de Tilburgse Mirjam Willems, die zich soms „toerist in eigen land” voelt en vindt dat haar buurt is verloederd door de komst van migranten, óók twee Afghaanse vluchtelingen in huis en leerde ze Syrische gezinnen de Nederlandse taal. En de Beilense Tilly Broekema (73), die vindt dat in Nederland eigenlijk geen plaats is voor de islam, voor geen enkel geloof eigenlijk, groet moslims op straat met 'salam aleikum' omdat ze dat een mooie groet vindt. Khadija El Hajji (66) uit Nieuwegein: „Je moet wel samenleven. Ik hoef met kerst niet bij mijn burens aan te schuiven aan het diner, maar ik stuur ze wel een kaart.”

De witte norm is geen maat voor integratie

Clarice Gargard

Twintig jaar geleden luidde Paul Scheffer de noodklok. Nederland moest waken voor de teloorgang van de samenleving door slechte integratie van etnische minderheden, schreef hij in zijn essay 'Het multiculturele drama'. „Integratie met behoud van eigen identiteit is een vrome leugen”, is een zin die mij is bijgebleven. Het suggereert dat we als mens maar een enkel ding kunnen of mogen zijn en het ontkent daarmee het bestaan van eenieder die daar niet aan voldoet.

Mijn Amerikaanse tongval, Hollandse nuchterheid en Liberiaanse humor stellen dat idee ter discussie. De ene achtergrond boven de ander plaatsen, zou zijn als moeten kiezen tussen het hart en de longen terwijl ze je allebei in leven houden.

Scheffers manifest luidde tevens het tijdperk van othering in: decennia waarin politici, media en publiek niet-westerse Nederlanders als de gevaarlijke 'Ander' afschilderen. Mensen van vlees en bloed werden als object neergezet, waar je tegen of voor kon zijn. Zoals je met een partner kunt ruziën over die oude lamp die bij de gordijnen vloekt, maar toch in de woonkamer blijft staan.

Het is begrijpelijk dat nieuwkomers vragen opriepen en er teleurstelling heerste over het gebrek aan antwoord. Onbegrijpelijk is dat het tot racisme en uitsluiting leidde. „Als ze maar zouden integreren”, klinkt het. Ook Scheffer pleit ervoor. Inmiddels weten we dat er wel degelijk integratie plaatsvindt. Biculturele Nederlanders zijn weliswaar nog oververtegenwoordigd in criminaliteitscijfers. Maar ze betreden vaker het werkveld, universiteiten en de taalachterstand wordt ingehaald.

Uit SCP-onderzoek blijkt dat juist een probleem te zijn. Hoe hoger opgeleid en 'succesvol' in het werkveld, hoe minder het gevoel van acceptatie. De echte dreiging schuilt voor sommige witte Nederlanders namelijk niet in degenen die zich niet aanpassen. De angst is groter dat men dat wel doet en de autochtone Nederlander voorbijstreeft. Economisch succes is überhaupt een vreemde voorwaarde voor acceptatie. Alsof de waarde die je hebt als mens, afhangt van hoeveel geld je in het laatje brengt.

Nu, twintig jaar later, zegt Scheffer dat buitenstaanders van gisteren gevestigden van morgen zijn. Een optimistische voorspelling, die enkel waargemaakt kan worden als het bed niet alleen met migranten gedeeld moet worden, maar biculturele Nederlanders ook de kans krijgen lakens uit te delen. En wanneer het volgende manifest dat de komende twintig jaar inluidt als inspiratie voor politiek, media en samenleving een geesteskind van Fatima, Akwasi, Mehmet of Lin kan zijn.

Integratie betekent niet alleen hoe Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, Somalische en Chinese Nederlanders zich verhouden tot de witte norm. Maar ook hoe de witte norm zich tot hen verhoudt. En hoe zij zich tot elkaar verhouden. Want ook Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, Somalische en Chinese Nederlanders moeten met elkaar leven.

Integratie betekent voor mij opgaan in het geheel en het geheel in jou op laten gaan, waarbij je niet treurt om het verlies van een deel van jezelf maar je blij wordt omdat je alleen maar meer bent geworden. Zoals de Amerikaanse schrijver Octavia Butler schreef in *Parable of the Sower* (De parabel van de zaaier), haar profetisch boek over de gemengde samenleving: „All that you touch, you change. All that you change, changes you.”

Als je in een wereld met zoveel verschillende mensen, culturen en perspectieven leeft en niet verandert, ben je niet echt geraakt. En om echt geraakt te worden, moet je ook iets uit handen durven geven.

Institutioneel racisme in Nederland: wat het is, waar het zit, en wat jij eraan kunt doen

Vera MULDER & Riffy BOL

De afgelopen weken gingen duizenden Nederlanders de straat op om te protesteren tegen anti-zwart geweld en discriminatie. Niet alleen uit solidariteit met Amerika: ook in ons eigen land hebben we te kampen met institutioneel racisme. Maar wat houdt dat precies in? En wat doet het met onze maatschappij?

Heb je een tweede nationaliteit, dan controleert onze Belastingdienst je aangifte strenger dan die van andere Nederlanders. [Lees hier meer over de toeslagenaffaire bij de Belastingdienst](#). Ons nationale kinderfeest bevat een zwart geschminkte karikatuur waarvan onze overheid geen afstand doet. Onze welvaart danken we deels aan het plunderen en koloniseren van andere landen en aan het tot slaaf maken, onderdrukken en uitbuiten van hun bevolking.

Werkgevers nemen hier liever een Mark dan een Mohammed in dienst. Een invloedrijke politicus vraagt zijn toehoorders of ze 'minder Marokkanen' willen en wordt er niet voor bestraft.

Eén op de drie Turkse en Marokkaanse Nederlanders zegt zich racistisch bejegend te voelen door de politie. Onder Surinaamse Nederlanders is dat één op de vier en bij Antilliaanse Nederlanders één op de vijf. Bij autochtone Nederlanders is dat één op de vijfentwintig. Een medische richtlijn schreef tot dit jaar voor dat testuitslagen voor chronische nierschade anders berekend moeten worden 'voor mensen van het negroïde ras'. [Die gedateerde richtlijn vind je hier](#). Negen van de tien verhuurmakelaars vinden het prima als huiseigenaren aangeven dat zij hun woning niet willen verhuren aan Marokkanen, Turken, Polen of Bulgaren.

Nee, het is hier inderdaad geen Amerika. Nederland heeft zijn eigen institutioneel racisme te bestrijden. De duizenden mensen die in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Maastricht, Eindhoven, Groningen, Tilburg en Nijmegen protesteerden tegen racisme, stonden daar dan ook niet alleen uit solidariteit met de vermoorde zwarte Amerikaan George Floyd en tegen excessief politiegeweld.

Miljoenen demonstranten wereldwijd hielden Black Lives Matter-borden omhoog omdat racisme ook hún samenleving ontwricht.

Wat is institutioneel racisme?

Racisme: het idee dat de ene etnische groep superieur is aan de andere. Een deel van het racisme in Nederland is simpel te herkennen. Volwassen mensen die, hun kinderen op hun schouders, 'slet, stinkhoer, vuile bolletjesslikker, hoer van de zwarten, je verpest een kinderfeest' schreeuwen naar anti-zwartepietactivisten die bezig zijn met een vreedzaam protest, bijvoorbeeld. [Lees hier een verslag van dat protest in Eindhoven.](#)

Institutioneel racisme is subtieler. Institutioneel racisme draagt geen witte puntmuts of gele zonnebril. [Bekijk hier een video met de racistische leuzen tegen anti-zwartepietdemonstranten.](#) Het is racisme dat onbewust in de structuren van onze samenleving zit gebakken.

'Institutioneel racisme' is een sociologische term die slaat op de systematische uitsluiting en/of discriminatie van groepen op basis van geschreven maar vooral ook ongeschreven regels, tradities, gedrag en omgangsvormen. Een vrij breed palet aan mogelijkheden, kortom. Je vindt institutioneel racisme in Nederland onder meer op onze huizenmarkt, in onze taal, tradities, medische richtlijnen, sollicitatieprocedures en politiekorpsen.

Maar dat Nederlanders discrimineren strookt niet met ons tolerante, progressieve zelfbeeld. [Dit beschrijft bijvoorbeeld emeritus hoogleeraar gender en etniciteit Gloria Wekker in haar boek 'Witte onschuld'.](#) En ja, moeten erkennen dat ook in onze cultuur, taal en omgangsvormen mechanismen zitten die mensen systematisch achterstellen, is pijnlijk.

Het ongemak erover is groot en het gesprek wordt vaak verhit of helemaal niet gevoerd. In dat opzicht lijken we wél op Amerika: daar begon de American-footballspeler Colin Kaepernick in 2016 te knielen tijdens het volkslied voor elke wedstrijd, een stil protest tegen politiegeweld en racisme in de VS. Sinds hij daarmee begon gaat het in de media al vier jaar onophoudelijk over zijn vrouw, zijn kapsel en zijn vermeende hekel aan het Amerikaanse leger, en verbranden mensen boos hun Nike-schoenen, omdat dat merk Kaepernick sponsort. [Lees hier meer over de boosheid jegens Kaepernick en Nike.](#)

Als politica Sylvana Simons zich uitspreekt tegen systemisch racisme, gaat het vooral over of ze dat al dan niet sympathiek gebracht heeft. Over de aanklacht inhoudelijk gaat het, kortom, zelden.

Juist omdat institutioneel racisme verweven is met zo veel onderdelen van de Nederlandse samenleving, ontspoord het gesprek erover gemakkelijk. Want als die processen zo onbewust zijn, op welk punt begin je ze dan racisme te noemen? Wie heeft waar schuld aan? Hoe relevant is die vraag om tot een oplossing te komen? Is het de intentie die iets al dan niet racistisch maakt? En hoe erken en bestrijd je discriminatie die deels hard te maken, maar deels ook een persoonlijke, subjectieve ervaring is?

Hoe speelt institutioneel racisme een rol in Nederland?

Geïnstitutionaliseerd racisme op de arbeidsmarkt

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) deed in 2008 onderzoek om discriminatie op de arbeidsmarkt in kaart te brengen. De onderzoekers stelden 1.300 keer twee identieke cv's op, met boven het ene een Nederlands klinkende naam en boven het andere een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse. Wat bleek: kandidaten met namen die duiden op een niet-westerse migratieachtergrond hadden 16 procent minder kans om uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek, ondanks een volledig gelijkwaardig cv. Vooral in beroepen waarin contact met klanten voorkomt, zoals de horeca en detailhandel, bleken mensen met een migratieachtergrond in het nadeel. De kloof in uitnodigingen tussen witte mannen en mannen met een niet-westerse migratieachtergrond, bleek vervolgens groter dan bij vrouwen.

Het verschil in bejegening door de werkgevers is zelden openlijk racistisch. Het SCP merkte op dat veruit de meeste werkgevers 'correct handelen' en gesprekken voeren 'op een vriendelijke manier'. De ongelijkheid schuilt hem in de kansen: niet-Nederlandse namen worden simpelweg minder vaak uitgenodigd voor een kennismakingsgesprek.

In 2013 verrichte sociologe Lieselotte Blommaert vergelijkbaar onderzoek. Ze plaatste meer dan zeshonderd fictieve cv's op twee banenwebsites. De ene helft droeg een Nederlandse naam, de andere een Arabische. De eerste cv's kregen 60 procent meer positieve reacties van werkgevers dan de tweede.

Het zijn zulke onderzoeken die aantonen: de bizarre sollicitatie-'incidenten' die soms de media halen, zijn uitwassen van een structureel probleem. Zo solliciteerde student Jeffrey Koorndijk in 2013 bij een elektronicabedrijf in Arnhem. Hij ontving een interne mail van de firma die duidelijk niet voor zijn ogen bedoeld was. [Lees hier meer over de mail die Koorndijk kreeg.](#) 'Heb nog even gekeken is niks. Ten eerste een donker gekleurde (neger). En op zijn cv weinig tot geen ervaring met computers enz. Met hartelijke groet'.

De schrijver van de mail bood later zijn excuses aan. 'Daarin stond dat het niet racistisch was en niet zo was bedoeld', zei Koorndijk destijds tegen het AD. 'En dat ze er al een donkere jongen hebben werken.'

Ook nadat Koorndijk aangifte had gedaan van discriminatie en de bedrijfsleider veertig uur taakstraf kreeg, sprak die laatste nog steeds van 'een intern grapje'.

Geïnstitutionaliseerd racisme op de woningmarkt

In 2017 had de Iraakse expat Maysaa Munaf een appartement op het oog aan de Hoofdweg in Amsterdam. Nog voor de bezichtiging kreeg ze een bericht van de verhuurder: alleen als ze 'op de westerse manier' kookte, dus niet 'urenlang met een hoop kruiden', was ze welkom om de volgende dag een kijkje te komen nemen. [Hier lees je meer over dit schandaal.](#)

Incident? Opnieuw niet. Afwijzing van mensen met een niet-westerse migratieachtergrond op de woningmarkt gebeurt constant in Nederland. Uit een onderzoek naar particuliere woningverhuur in Utrecht bleek dat kandidaat-huurders met een niet-westerse naam in 13 procent van de gevallen ongelijk werden behandeld.

Een woningcorporatie in het Limburgse Hoensbroek bleek jarenlang te discrimineren bij het toewijzen van huurwoningen. Tijdens intakegesprekken verzamelden medewerkers informatie over onder meer ‘ras, uiterlijke kenmerken [en] (lichaams)geur’. [Lees hier meer over bij de Woonbond](#). Het College voor de Rechten van de Mens, een onafhankelijke toezichthouder, heeft hier meerdere voorbeelden van, onder wie een verhuurder die ‘geen donkere mensen’ in zijn pand wilde, en iemand die alleen interesse had in huurders ‘met een Nederlandse afkomst’.

Uit een steekproef van tv-programma *Radar* kwam vorig jaar naar voren dat negen op de tien makelaars geen bezwaar hebben als een verhuurder aangeeft zijn woning niet te willen verhuren aan Marokkanen, Turken, Polen of Bulgaren. [Lees hier meer over die steekproef](#). Onderzoekers van de Radboud Universiteit merkten eind 2019 op dat de helft van de makelaars ervaring had met ‘een opdrachtgever [die] te kennen gaf niet aan een bepaalde etnische groepering of aan “arbeidsmigranten” te willen verhuren’.

Geïstitutionaliseerd racisme in de medische wereld

De opvatting dat er biologische verschillen zouden zijn tussen ‘rassen’ is achterhaald en onjuist. [Hoogleraar antropologie Amade M’charek legt dat verder uit in dit artikel](#). Toch speelt ‘ras’ ook nu nog een rol in sommige medische protocollen. [Lees daar meer over in dit artikel van Trouw](#).

Er zijn bepaalde etnische groepen die op basis van hun genetische afkomst kwetsbaarder zijn voor bepaalde aandoeningen, maar ‘ras’ is een sociaal construct; het bestaat biologisch gezien niet. Toch telt het in zeven van de tachtig richtlijnen van het Nederlands Huisartsen Genootschap (NHG) en in vier van de ruim dertig richtlijnen van het Nederlands Centrum voor Jeugdgezondheid nog mee als variabele.

In een richtlijn over chronische nierschade stond tot voor kort bijvoorbeeld dat bepaalde testuitslagen met de factor 1,2 moeten worden vermenigvuldigd, [Die verouderde richtlijn vind je hier](#), omdat ‘mensen van het negroïde ras’ gemiddeld gespierder zouden zijn dan witte mensen.

Het element ‘ras’ speelt nu nog mee in richtlijnen voor onder meer hartfalen, hoofdpijn en longfunctietesten. Naast dat het taalgebruik stigmatiserend en vaag is, kunnen fouten in de richtlijn ertoe leiden dat patiënten de verkeerde diagnose krijgen.

Geïstitutionaliseerd racisme en etnisch profileren bij de politie

Sommige vormen van institutioneel racisme zijn in kille cijfers te vangen: denk aan kansen op de woning- en arbeidsmarkt. Ander institutioneel racisme gaat om sociale omgang en ervaringen en is daardoor lastiger te kwantificeren – maar dat maakt de impact op de samenleving niet minder groot. Integendeel.

Zoals we aan het begin van dit stuk al aanstipten, zegt een derde van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders zich racistisch bejegend te voelen door de politie. Onder Surinaamse Nederlanders is dat een kwart, bij Antilliaanse Nederlanders een vijfde, bij autochtone Nederlanders één op de vijftientig.

Het blijft niet bij gevoel: tweederde van de jongens (12 tot 23 jaar) van Marokkaanse afkomst is wel eens aangehouden op verdenking van een strafbaar feit, blijkt uit onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Bij jongens van Antilliaanse afkomst is dat de helft, tegenover slechts een kwart van de autochtone jongens.

Er is sprake van etnisch profileren als de politie in haar werk – of dat nu is op het gebied van opsporingen, arrestaties of interne zaken – ‘ras’, huidskleur, etniciteit, nationaliteit, taal en/of religie laat meewegen, zonder dat daar een objectieve aanleiding voor is. Denk: de zwarte rapper Typhoon die wordt aangehouden in zijn nieuwe auto omdat hij ‘niet in het profiel past’. [Lees hier meer over de aanhouding van Typhoon in 2016.](#)

Volgens hoogleraar rechtssociologie Maartje van der Woude en hoogleraar criminologie Joanne van der Leun zijn er weliswaar aanwijzingen dat etnisch profileren door de politie in Nederland plaatsvindt, maar ontbreekt het nog aan betrouwbaar statistisch onderzoek.

Een twistpunt binnen het onderzoek dat op dit moment gedaan wordt: of je de politiepraktijk genaamd ‘abnormaliseren’ meetelt als etnisch profileren. Abnormaliseren houdt in: het aanmerken van een persoon die op basis van uiterlijke kenmerken niet in een bepaalde omgeving ‘past’. Tel je dat niet mee, dan maakt de politie zich schuldig aan etnisch profileren in 19 procent van de onderzochte gevallen. Tel je het wél mee, dan kom je uit op 47 procent.

De studies die wel zijn gedaan, richten zich meestal op de perceptie van burgers ten aanzien van etnisch profileren. Uit een onderzoek van de Europese Unie uit 2017 bleek dat circa de helft van de Nederlandse moslims van Noord-Afrikaanse en Turkse komaf het gevoel heeft dat de politie etnisch profileert bij aanhoudingen. En zelfs van de Amsterdamse politiefunctionarissen in burger voelde 5 procent zich etnisch geprofileerd door collega’s.

Een belangrijk probleem, constateren meerdere onderzoekers, is dat de politie etnisch profileren probeert tegen te gaan door het gedrag van individuele agenten te beïnvloeden. Terwijl etnisch profileren vaak juist plaatsvindt door de collectieve aanpak van de politie: denk aan preventief fouilleren, ‘patsercontrole’ en daderprofielen. Veelzeggend is dat het voormalig hoofd van de Rotterdamse politie opmerkte dat etnisch profileren bij de politie ‘niet structureel en stelselmatig’ gebeurt – [Die uitspraak staat in dit interview met het Algemeen Dagblad](#), alsof dat profileren keer op keer een uitzondering is op algemeen beleid. Wel erkent de politie dat etnisch profileren ‘meer dan incidenteel voorkomt’. [Dat staat op de website van de politie](#). Jaarlijks komen via de politiewebsite en -app zo’n veertig klachten binnen met die beschuldiging. In 2018 werd slechts één klacht gegrond verklaard. ‘Vaak is een klacht met een goed gesprek opgelost’, zei de portefeuillehouder diversiteit van de politie destijds. [Zie dit stuk van de NOS](#). In de ogen van korpschef Henk van Essen moet de politie ‘alert zijn en in de spiegel durven kijken’. [Aldus dit artikel van NRC Handelsblad](#).

Maar gebeurt dat ook? Ook binnen de politie zelf komt racisme voor. Toen antropoloog Sinan Çankaya intern onderzoek deed naar etnisch profileren door agenten, kreeg hij vragen als: ‘Ben jij trouwens gescreend?’ Aan het begin van zijn veldstudie gaf een leidinggevende hem te kennen dat hij Çankaya eerst aanzag voor een ‘onguur type’, al was dat volgens hem ‘gewoon een gevoel, [z]ijn onderbuik’. [Lees hier een voorpublicatie van Sinan Çankaya op De Correspondent](#).

Nadat in 2015 de Arubaans-Nederlandse Mitch Henriquez omkwam als gevolg van een hardhandige arrestatie door de politie in Den Haag, besloot het korps een 'culturele wasstraat' op te zetten, schreef *Trouw*. Nieuwe agenten krijgen een cursus van twee maanden om kennis te maken met zo'n 120 verschillende culturen in de Haagse Schilderswijk. [Lees daar meer over bij Trouw.](#)

Maar daardoor focust de politie zich in de opsporing wederom op groepen, 'in plaats van zich te richten op individuele, specifieke en concrete daders', zoals Çankaya schrijft. [Dat schrijft hij in dit artikel.](#) In dat laatste schuilt volgens hem de oplossing.

Geïstitutionaliseerd racisme in het medialandschap

Ongelijkheid is de optelsom van een aantal dingen: geschiedenis, geld en beeldvorming, bijvoorbeeld. En dat beeld wordt op zijn beurt weer gevormd door representatie: wie en wat onze media domineren. Daarom is diversiteit in de media belangrijk. Maar die hebben we nauwelijks.

De meeste Nederlandse mediaredacties, ook die van *De Correspondent*, zijn onevenredig wit als je kijkt naar de samenstelling van onze samenleving. 95 procent van de journalisten op de negen grootste nieuwsredacties heeft een westerse achtergrond, bleek in 2018 uit een rondgang van *NRC Handelsblad*.

Uit de serie *Invisible Men* door Patricia Kaersenhou.

Een gebrek aan diversiteit betekent niet alleen dat je als medium perspectieven, ervaringen en gevoeligheden mist die je journalistiek rijker, breder en voor meer mensen toegankelijk, herkenbaar en relevant maken. Het betekent ook dat je over de racistische schreef kunt gaan en daar niet of nauwelijks voor door het stof hoeft te gaan.

Toen zangeres Rihanna in 2011 in het tijdschrift *Jackie* werd getypeerd als 'niggabitch' moest de verantwoordelijke journalist het veld ruimen, maar later trok de hoofdredacteur haar excuses in en achtte deze 'niet nodig'.

Een artikel in *NRC* uit 2015 over de Amerikaanse schrijver Ta-Nehisi Coates kreeg als kop: 'Nigger, are you crazy?' De boekenredacteur van dienst merkte in een mailwisseling op dat, na wereldwijde ophef over de kop, 'we wellicht de mogelijke impact op het imago van de krant hebben onderschat'.

Pas toen presentatrice Linda de Mol een overstap maakte naar SBS, werd de rubriek met een Chinese man in tulpenpak, die onder luid gelach onverstaanbaar Nederlandse liedjes vertolkte, uit het razend populaire tv-programma *Ik hou van Holland* geschrapt.

Ook in het aannamebeleid van redacties speelt institutioneel racisme een rol. De meeste mediabedrijven worden geleid door witte mensen, vaak mannen. En als je als redactie een bepaalde toon, stijl en wereldbeeld aanhangt, zul je daardoor onbewust blijven kiezen voor auteurs die op je lijken – bijvoorbeeld omdat je de waarde van het andere perspectief niet ziet of begrijpt.

In een rapport van emancipatie-organisatie Women Inc. over representatie uit 2017 wordt uitgelegd waarom dat een probleem is. 'Beeldvorming is niet alleen bepalend voor kansen die ons geboden worden, maar ook voor kansen die we voor onszelf zien. Als je jezelf niet herkent in de norm van een witte mannelijke manager of ingenieur, dan zul je je minder snel kunnen voorstellen dat jij dat ook zou kunnen zijn. En door deze beperking van geboden kansen en perspectieven houdt stereotiepe beeldvorming sociale ongelijkheid in stand.'

Geïstitutionaliseerd racisme in het publieke debat

Glad ijs, we gaan het even over Zwarte Piet hebben. Een discussie die begon als pleidooi om het kinderfeest leuk te maken voor álle kinderen, ontaardde in de meest symbolische en platte discussie over racisme die ons land kent.

De Verenigde Naties hebben Nederland inmiddels op de vingers getikt wegens het racistische karakter van Zwarte Piet. Ze constateerden dat Zwarte Piet 'door veel mensen van Afrikaanse afkomst wordt ervaren als een overblijfsel van de slavernij, wat schadelijk is voor de waardigheid en het zelfvertrouwen van kinderen en volwassenen met een Afrikaanse achtergrond'.

Veel witte Nederlanders reageerden verontwaardigd op het rapport. Niet vanwege de uitkomst ervan, maar juist vanwege het feit dat de onschuld van de traditie hier in twijfel werd getrokken. De meeste politici reageerden onverschillig. '[H]un uitingen op dit onderwerp zijn vooral reactief en vaak vol weerstand', vatte cultuurhistorica Nancy Jouwe haar onderzoek hiernaar samen. Emeritus hoogleraar gender en etniciteit Gloria Wekker schrijft dat 'de reacties van ontkenning, loochening en ontwijking hoogtij vieren'. [Lees daar meer over in deze recensie van Wekkers boek 'Witte onschuld'](#).

Het 'wegkijken' in combinatie met het 'lastige onderwerp', zoals cultureel antropoloog Artwell Cain en organisatiekundige Deniece Wijdenbosch de Nederlandse verhouding met racisme typeren, zorgt er ook voor dat het thema Zwarte Piet, zoals het thema institutioneel racisme in bredere zin, zelden goed en feitelijk wordt onderzocht. En al helemaal niet door wetenschappers van kleur. Als deze groep onderzoek doet naar racisme, krijgen zij volgens Cain en Wijdenbosch 'vaak heftige reacties te verduren'.

Toch verandert er langzaamaan wat, dankzij de mensen die zich ondanks alle weerstand zijn blijven inzetten tegen institutioneel racisme. Bijna de helft van Nederland heeft inmiddels geen bezwaren meer als het uiterlijk van Zwarte Piet verandert. Ook premier Mark Rutte zei recent dat hij anders over Zwarte Piet is gaan denken en sprak de verwachting uit dat Pieten over een paar jaar niet meer zwart zullen zijn.

Nieuwsmedia zijn sinds 2015 steeds meer afgestapt van de term 'blanke mensen', een koloniaal beladen term, een aanduiding voor witte personen die onschuld en reinheid impliceert. Uit een inventarisatie van meer dan duizend artikelen uit de afgelopen vijf jaar in de krantenbank LexisNexis, blijkt dat het neutralere 'witte mensen' in dezelfde tijdsspanne vier keer zo vaak werd opgeschreven.

Die kentering gaat niet zonder slag of stoot. Institutioneel racisme zit ook in onze taal gebakken, maar wie dat benoemt kan rekenen op een aantal voorspelbare reacties: 'ik

bedoel daar niks mee', of 'dat zeggen we al heel lang', of 'woorden doen geen pijn', of 'als ik niet meer dit, dan jij niet meer dat'.

Het subtielere institutioneel racisme zit hem in het bezigen van woorden die in het verleden al gebruikt werden om 'de ander' aan te duiden, iemand die als minderwaardig werd beschouwd. Woorden zoals 'neger'. Het veelgehoorde tegenargument: dat woord betekent slechts 'zwart'. En de term 'zwarte mensen' wordt nu over het algemeen als neutraal beschouwd.

Maar sinds het n-woord vanaf de zeventiende eeuw door witte mensen werd gebruikt om tot slaaf gemaakten mee aan te duiden, kreeg het een andere lading. Wanneer antiracisten het hebben over 'dekoloniseren' *Journalist Heleen Debeuckelaere legt dat begrip uit in dit verhaal*, is dit onder meer wat ze bedoelen: stoppen met het gebruiken van taal die historisch beladen is en daardoor ongelijkheid in stand houdt.

Welke invloed heeft institutioneel racisme op onze maatschappij?

Racisme op de woningmarkt houdt segregatie in stand. Racisme op de arbeidsmarkt zorgt ervoor dat mensen vast komen te zitten in lagere sociaal-economische posities. Racisme bij de politie en in de rechtspraak zorgen ervoor dat mensen van kleur vaker en zwaarder gecontroleerd, opgepakt en gestraft worden dan hun witte medelanders. En dat ondermijnt vervolgens het vertrouwen van burgers in de politie en de staat. Vertrouwen dat de basis vormt voor het functioneren van diezelfde politie.

En dan zijn er de, minder makkelijk in cijfers en modellen te vangen, persoonlijke ervaringen en de littekens die ze veroorzaken bij de mensen die te lijden hebben onder institutioneel racisme – met als gevolg dat hele groepen mensen hun leven lang het gevoel hebben tweederangsburgers te zijn.

Institutioneel racisme speelt onder de oppervlakte een grote rol in Nederland, met het meest klassieke resultaat van racisme als gevolg: ongelijkheid en onderlinge onverdraagzaamheid. Maar die ongelijkheid wordt in onze instituties vaak zo subtiel in stand gehouden, dat het gesprek erover al snel gaat over of we de discussie überhaupt moeten voeren, in plaats van de ongelijkheid zelf.

En dat is waar het moeilijk wordt om verder te komen. Want wie geen kwaad in de zin heeft, kan nog steeds kwaad doen. Wie Zwarte Piet écht ziet als vrolijke kindervriend en niet als racistische karikatuur, zal kritiek op het zwart schminken van zijn gezicht niet begrijpen, zich onheus bejegend voelen en het gesprek afdoen als identiteitspolitiek of semantiek – einde gesprek.

Aan de kwetsende aard van de karikatuur is vervolgens niets veranderd, de discussie is niet gevoerd, het onderliggende verhaal en leed niet besproken. Het op die manier persoonlijk nemen van systeemkritiek staat een oplossing van ongelijkheid vooralsnog in de weg.

Zijn er wetten die burgers beschermen tegen institutioneel racisme?

Ja. Sterker nog, het staat zelfs in het belangrijkste Nederlandse wetsartikel: artikel 1 van de Grondwet. Hier vind je de volledige Nederlandse Grondwet. 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'

Ook kent Nederland sinds 1994 de Algemene wet gelijke behandeling. De Algemene wet gelijke behandeling vind je hier. Die bepaalt dat men geen onderscheid mag maken tussen mensen op basis van onder meer 'ras' of nationaliteit. Het verbod geldt bijvoorbeeld bij instellingen voor volkshuisvesting, welzijn, gezondheidszorg, cultuur of onderwijs. Als het gaat om een baan, dan mag 'ras' of nationaliteit nooit worden meegewogen bij arbeidsbemiddeling of het aanstellen of ontslaan van een persoon.

Dan staan er nog enkele bepalingen in het Wetboek van Strafrecht, zoals in artikel 137. Artikel 137 staat hier. Het gaat hierbij om het beledigen van of haatzaaien over een 'groep' mensen op basis van bijvoorbeeld 'ras'. De zwaarste straf is een jaar gevangenisstraf of een maximale boete van 8.700 euro. Hier vind je de verschillende boetecategorieën die het Nederlandse recht hanteert.

Tot slot heeft Nederland al sinds 1881 artikel 429quater. En hier lees je artikel 429quater. Volgens die regel worden mensen die discrimineren vanuit hun ambt of bedrijf bestraft met maximaal twee maanden celstraf of een kleine 9.000 euro boetegeld.

En zijn die wetten voldoende om racisme tegen te gaan?

Nee. Kijk bijvoorbeeld naar hoeveel tijd het kost om een juridisch oordeel te vellen over Geert Wilders' uitspraak over 'minder Marokkanen'. De PVV-politicus zei dat tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2014. Het hoger beroep loopt zes jaar later nog steeds. Hier vind je meer informatie over de strafzaak tegen Wilders.

Tussen 2016 en 2019 passeerden in Nederland circa tweeduizend rechtszaken de revue waarin discriminatie een rol speelde. Bijna honderd daarvan gingen specifiek over racisme. Dit overzicht bevat Nederlandse rechtszaken aangaande racisme. Rechtszittingen over discriminatie vanuit een ambt of bedrijf kwamen slechts zestien keer voor, en gingen niet eens altijd over racisme. (Een van de zaken ging over de vermeende discriminatie om op Moederdag alleen gratis koffie te verstrekken aan moeders.)

Rechtszaken over racisme leiden dikwijls tot een veroordeling, maar discriminatie is vaak veel dieper geworteld dan de meeste andere strafbare feiten, zoals een inbraak of mishandeling. Daarbij gaat het meestal om eenmalige incidenten, terwijl racisme een sociale houding is die af en toe expliciet wordt geuit. Ideeën en gedachten, hoe problematisch die ook kunnen zijn, zijn niet te bestraffen.

Wat kun je zelf doen tegen institutioneel racisme?

Een groot deel van het debat over racisme loopt spaak omdat er weinig algemeen bewustzijn is over ons verleden.

Nu leven we natuurlijk niet meer in dat verleden. Maar wie zich realiseert hoe onze welvaart en multiculturele samenleving tot stand zijn gekomen, wie weet waarom, hoe en wanneer groepen zich in Nederland hebben gevestigd en welke invloed ons integratiebeleid daarop heeft gehad, kan beginnen te onderzoeken hoe we de huidige ongelijkheid zouden kunnen aanpakken.

Een mogelijk volgende stap: erkennen dat we allemaal leven in een systeem dat ongelijkheid in stand houdt. En, hier komt weer zo'n ongemakkelijke: ben je wit, erken dan dat je daar bewust of onbewust van profiteert.

Witte Nederlanders kunnen er inderdaad niets aan doen dat hun bet-betovergrootvader Leopold met een boot vol geknevelde zwarte mensen de Atlantische Oceaan overstak. Maar de economische en maatschappelijke structuren die in die tijden zijn ontstaan, bepalen wel mede hun maatschappelijke positie. Dat is wat wit privilege is: nooit hinder hoeven ondervinden van de kleur van je huid, de klank van je naam of het uiten van je religie, omdat je de norm bent.

Mensen aanspreken op het bestaan van het systeem en hun bevoorrechte positie daarbinnen – kortom: het hebben van privilege – wordt nog vaak gezien als een persoonlijke aanval. En wordt vaak beantwoord met: 'dus als wit persoon kun je het niet moeilijk hebben?'.

Niemand is immuun voor leed. En naast afkomst spelen uiteraard andere variabelen zoals klasse, geld en seksuele gerichtheid mee in je maatschappelijke positie en kansen. Het grote verschil is dat de factor huidskleur voor witte mensen in het Westen vrijwel nooit een kwestie is.

Je bewust worden dat wit-zijn je in elk geval niet zal tegenwerken in het Nederland dat we hebben, is een eerste stap op weg naar meer gelijkheid. Na het erkennen van die macht, kun je haar namelijk ook inzetten om mensen die niet zo geprivilegieerd zijn vooruit te helpen. Door je mond open te trekken als je ongelijkheid signaleert, door open te staan voor andere ervaringen dan die van jezelf en door systeemkritiek niet persoonlijk, maar serieus te nemen.

Wat directe actie betreft: op de website 'Wit Huiswerk' wordt [*Ga hier naar 'Wit Huiswerk'*](#) aan de hand van boeken, films, artikelen en podcasts uitgelegd hoe racisme in onze systemen terecht kwam, wat het daar doet, welke gevolgen dat heeft en wat je eraan kunt doen.

Andere opties: je aansluiten bij een antiracisme-protest in de buurt, het boek *Roofstaat* lezen, een recent vuistdik werk over de zwarte bladzijden van de Nederlandse geschiedenis en hoe die ook nu nog doorwerken in sociale verhoudingen en het debat erover. In het verlengde daarvan: onze eigen collectie over verzwegen geschiedenis, [*Bekijk hier onze collectie 'Verzwegen geschiedenis'*](#) in samenwerking met The Black Archives.

Benieuwd naar een persoonlijker perspectief op het debat rond ongelijkheid? Dan is bijvoorbeeld het boek *Mijn ontelbare identiteiten* van antropoloog Sinan Çankaya een aanrader, die invoelbaar maakt hoe het is om als kind van migrantenouders te leven in Nederland, te midden van constante debatten over integratie, cultuur en racisme. [Luister ook naar deze podcast met Sinan Çankaya.](#)

OneWorld, een van de media die slaagden in het opzetten van een cultureel diverse redactie, maakte een handige lijst van doelen waaraan je kunt doneren en organisaties die je kunt steunen in hun strijd tegen institutioneel racisme. [Bekijk hier de lijst die OneWorld samenstelde.](#) Het aanpakken van ongelijkheid ligt in handen van hen die de machtsstructuren binnen onze maatschappij beheren. Zij die er, bewust of onbewust, van profiteren dat de verhoudingen scheef zijn. Ongemakkelijk, ja. Maar ook oplosbaar.

Naschrift 10-06-2020: In een eerdere versie van dit artikel schreven we dat ‘onze slavernijgeschiedenis en de koloniale tijd nog niet standaard in de lespakketten van scholen zitten’. Die zin hebben we besloten te schrappen, want strikt genomen is deze niet helemaal juist. In 1999 stelde een commissie onder leiding van historicus Piet de Rooy tien tijdvakken op voor het Nederlandse geschiedenisonderwijs. Bij de ‘kenmerkende aspecten’ daarvan staat wat slavernij betreft de ‘transatlantische slavenhandel’ vermeld, maar ook in Indonesië verhandelde Nederland slaafgemaakten. [Lees daar meer over in dit artikel van Reggie Baay.](#) In 2004 gaf de minister van Onderwijs de opdracht om een ‘Canon van Nederland’ samen te stellen, met daarin vijftig bepalende thema’s in de Nederlandse geschiedenis. Eén daarvan is de slavernij, zo bleek bij de presentatie in 2006. Maar ‘de canon lijkt echter niet van invloed geweest te zijn op de schoolboeken’, concludeerde Roos Jans in 2017 in haar masterscriptie. ‘In de bestudeerde schoolboeken wordt het slavernijverleden vóór de canon op dezelfde manier behandeld als daarna.’ Op één onderzochte lesmethode na wordt volgens Jans ‘vanuit een eenzijdig, eurocentrisch perspectief aandacht aan het slavernijverleden’ geschonken.

Geschiedenisdocenten behandelen de slavernij dus wel als onderwerp, maar ‘het overzicht blijft strak gehanteerd, zodat de leerlingen niet teveel worden afgeleid van het grotere verhaal’, schreef Ian van Beek in zijn scriptie over de invloed van de commissie-De Rooy. Recent onderzoek van het Historisch Nieuwsblad laat zien dat zeven populaire lesmethodes voor geschiedenisonderwijs tekstueel gezien relatief veel aandacht schenken aan het Nederlandse slavernijverleden en de koloniale tijd. [Bekijk hier de inventarisatie van het Historisch Nieuwsblad.](#) Sommige van deze lesboeken stellen zich echter bovenmatig neutraal of relativistisch op.